

Defraudacions i insolvències punibles

Gonzalo Quintero Olivares

PID_00188246

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada (BY-NC-ND) v.3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font (FUOC. Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya), no en feu un ús comercial i no en feu obra derivada. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.ca>

Índex

Introducció	5
Objectius	7
1. Defraudacions	9
1.1. Estafes	9
1.1.1. Concepte bàsic d'estafa	9
1.1.2. Les modalitats d'estafa de l'article 248.2	11
1.1.3. La penalitat en el delictes d'estafa	12
1.1.4. Les qualificacions de l'estafa	13
1.1.5. L'estafa processal	17
1.1.6. Les estafes específiques de l'article 251 del Codi penal	19
1.1.7. Responsabilitat de les persones jurídiques	21
1.2. L'apropiació indeguda: elements del delictes	21
1.2.1. L'abast de l'objecte del delictes: els valors i actius patrimonials	23
1.2.2. Apropiació indeguda i administració fraudulenta de l'article 295 del Codi penal	23
1.2.3. La pena de l'apropiació indeguda	26
1.2.4. L'apropiació de cosa perduda	26
1.2.5. L'apropiació de cosa rebuda indegudament	27
1.3. Les defraudacions del fluid elèctric i altres d'anàlogues	27
2. Insolvències punibles	30
2.1. El problema penal de la insolvència	30
2.1.1. Característiques de la regulació penal dels delictes d'insolvència	30
2.2. L'alçament de béns	31
2.2.1. L'acció d'alçar-se	31
2.2.2. L'alçament postconcursal	32
2.2.3. Obligacions protegides	33
2.2.4. Consumació	34
2.2.5. Les qualificacions de l'alçament de béns	34
2.3. Alçament postconcursal i afavoriment de creditors	35
2.4. El delictes de concurs fraudulent	36
2.5. La presentació de dades falses en un procediment concursal	38
3. L'exempció de responsabilitat criminal en els delictes patrimonials	40

4. La rellevància penal dels actes preparatoris punibles en els delictes patrimonials.....	41
Resum.....	42
Exercicis d'autoavaluació.....	45
Solucionari.....	47
Glossari.....	48
Bibliografia.....	49

Introducció

En aquest mòdul didàctic, aprenem l'estudi dels delictes patrimonials en què intervé el frau o engany.

El capítol VI del títol XIII, dedicat a les defraudacions, castiga els delictes d'estafa, apropiació indeguda i defraudació de fluid elèctric (i defraudacions anàlogues). Posteriorment, es regulen les insolvències punibles (potser perquè la manipulació es produeix sobre el patrimoni propi i no sobre l'aliè), i els delictes relatius a la propietat intel·lectual i industrial (regulats en el capítol XI, més pròxims, potser, a l'àmbit econòmic que a l'estrictament patrimonial). La regulació de les estafes que feia el Codi des de 1995 –i abans des del sistema establert per la reforma parcial i urgent de 1983– s'havia mantingut amb poques variacions fins avui dia. La Reforma 5/2010 ha trencat aquesta línia continuista, introduint modificacions significatives que després analitzarem.

El sistema legal parteix d'un concepte general d'estafa, que hauria d'operar a manera de regla definitòria del que en tot cas ha de ser una estafa, sobre el qual teòricament es configuren diferents infraccions per la via de la qualificació del tipus bàsic. Tanmateix, no és exactament això el que succeeix, sinó que es tipifiquen també defraudacions que difícilment caben en el tipus de l'article 248 (les estafes *impròpies* o les *especials*). La seva raó de ser s'ha de buscar en el fet que el Codi, per la força de l'evolució tecnològica, ha hagut d'acollir en aquest àmbit conductes patrimonialment lesives comeses per mitjà de manipulacions informàtiques, que no encaixen en el concepte essencial d'estafa (encara que el segueixen en el mateix article 248), a les quals se sumen les modalitats especials previstes en l'article 251 del Codi penal, continuant una llarga tradició dels codis espanyols (com ara l'estel·lionat, la doble venda o l'ocultació de gravamen).

Les estafes les segueix l'apropriació indeguda, delictes que manté una descripció semblant des de fa gairebé un segle. La commoció més important que ha experimentat aquest delictes ha estat determinada per la necessitat de cohonestarse amb l'àmbit típic del delictes d'administració fraudulenta (art. 295 del Codi penal); malgrat això subsisteix la denunciada llacuna de l'absència d'un tipus general d'administració deslleial del patrimoni aliè que pugui acollir els patrimonis que no tenen cabuda en el marc dels delictes societaris. El Codi penal de 1995 va incorporar l'apropriació de diners o una altra cosa moble rebuda indegudament, això és, per error del transmissor (art. 254 del Codi penal).

Les defraudacions d'aquest grup posen fi a les de fluid elèctric i anàlogues que cometi el consumidor, perquè si ell és la víctima el fet es trasllada als delictes relatius al mercat i els consumidors (art. 283 del Codi penal).

Pel que fa a les antigues defraudacions de fluid elèctric i anàlogues, que sempre han tingut un tractament penal separat, cal introduir algunes matisacions importants:

- Les manipulacions o alteracions que tenen com a víctima el consumidor del servei o del producte es tracten, com és lògic, com a delictes contra el mercat i els consumidors en l'article 283 del Codi penal, ja que aquesta no és la naturalesa que els correspon.
- Les que hi ha en el camp de les defraudacions patrimonials (art. 268 del Codi penal) tenen un àmbit típic molt més ampli que el fluid elèctric, i el tipus s'estén a tots els possibles objectes materials del delicte, incloent-hi les telecomunicacions. S'hi afegeix, finalment, l'ús de qualsevol equip terminal de telecomunicació sense el consentiment del titular.

El capítol VII, dedicat a les insolvències punibles, recull diferents infraccions presidides per un aspecte comú: les actuacions orientades a frustrar intencionadament els drets de crèdit. Es tracta d'un grup de delictes doblement important, tant per la seva pròpia transcendència politicriminal com perquè, d'alguna manera, constitueixen la frontissa entre els delictes patrimonials i els que es consideren delictes econòmics, malgrat que la condició patrimonial encara preval.

Juntament amb aquests aspectes, cal tenir en compte el capítol X del títol XIII, que introdueix les disposicions comunes aplicables als delictes previstos en el títol. Entre aquestes disposicions, hi ha l'excusa absolutòria per als delictes patrimonials comesos entre determinats parents i la incriminació específica dels actes preparatoris dels delictes patrimonials.

Vegeu també

En el glossari, trobareu els continguts de totes les sigles i abreujaments d'aquest mòdul didàctic.

Objectius

En aquest mòdul didàctic hi ha els continguts i les eines procedimentals indispensables perquè assolis els objectius següents:

- 1.** Analitzar la configuració de les defraudacions i les insolvències punibles que estableix el Codi penal.
- 2.** Estudiar els elements essencials que configuren el concepte legal d'estafa.
- 3.** Abordar el tractament penal i captar el sentit jurídic dels supòsits agreujats d'estafa.
- 4.** Conèixer les diferents figures d'estafes específiques que recull el Codi penal.
- 5.** Diferenciar, per mitjà dels elements que els configuren, els dos tipus de defraudació: l'estafa i l'apropiació indeguda.
- 6.** Estudiar el delictes d'ús indegut d'un equip informàtic i el sentit que té.
- 7.** Abordar el tractament penal de les insolvències punibles.
- 8.** Diferenciar, per mitjà dels elements típics que té, el delictes d'alçament de béns i el concurs fraudulent.

1. Defraudacions

1.1. Estafes

L'article 248 del Codi penal disposa que:

"1) Cometen estafa els qui, amb ànim de lucre, utilitzin engany suficient per a produir error en un altre, i l'indueixin a realitzar un acte de disposició en perjudici propi o d'altri.

2) També es consideren reus d'estafa:

a) Els que, amb ànim de lucre i valent-se d'alguna manipulació informàtica o artifici semblant, aconseguixin una transferència no consentida de qualsevol actiu patrimonial en perjudici d'un altre.

b) Els que fabriquin, introdueixin, posseeixin o facilitin programes informàtics específicament destinats a la comissió de les estafes que preveu aquest article.

c) Els que utilitzant targetes de crèdit o dèbit, o xecs de viatge, o les dades que consten en qualsevol d'aquests, realitzin operacions de qualsevol classe en perjudici del seu titular o d'un tercer."

1.1.1. Concepte bàsic d'estafa

L'article 248.1 del Codi penal conté el concepte general d'estafa, en el qual s'assenyalen com a elements essencials:

- Engany idoni (suficient).
- Error de la víctima.
- Acte de disposició patrimonial.
- Perjudici econòmic.

A més, el tipus subjectiu està integrat pel dol de defraudar i per l'ànim de lucre com a element subjectiu de l'injust. A aquests elements s'hi ha de sumar, com en qualsevol altre tipus de delictes, la rellevància típica del comportament, la relació de causalitat i la imputació objectiva del resultat. En teoria, la definició bàsica de l'estafa s'ha de complir en relació amb qualsevol de les *submodalitats* d'aquesta estafa, encara que no sempre serà així.

El punt central és la capacitat de la conducta de l'autor per a produir engany en la víctima; aquesta capacitat d'engany, però, que ha de ser la raó determinant de la resposta de la víctima, es pot mesurar en abstracte o bé segons les **capacitats concretes** de la víctima, que és la que fa un acte de disposició en perjudici seu. Els límits del delictes depenen del criteri que es triï.

Amb freqüència, s'ha rebutjat doctrinalment l'admissibilitat de l'estafa en situacions en què cap persona normal no es podia creure raonablement la versemblança del negoci que li oferien, perquè en aquests casos el motor de la decisió ha estat abans la cobdícia que la capacitat d'engany. És cert que s'han de tenir en compte les circumstàncies reals i concretes del subjecte passiu conegudes o recognoscibles per l'autor; això, però, al seu torn es dilueix en els casos d'estafes massives en què les víctimes han tingut una relació llunyana amb els ideòlegs del pla. També és cert que és injust cenyir-se exclusivament a mòduls objectius, ja que com assenyalava la jurisprudència cal prendre alhora barems objectius i subjectius.

Exemple

És difícil que algú es cregui que amb un negoci concret hi podria haver un interès desproporcionadament superior a l'econòmicament possible.

L'engany és idoni si realment ha produït un error; això vol dir que han de tenir una vinculació causal clara, i per tant cal negar l'error al qui sabia que el que li prometien era poc creïble però va provar sort, o bé, cosa que encara és més freqüent, quan l'evitació de l'error hauria estat fàcil acudint solament a comprovacions elementals. En aquests casos, l'acte de disposició no és fruit d'un error, sinó d'una **negligència**.

Exemple

Una mostra de comprovació elemental és la consulta en el registre de la propietat, o la verificació de la qualitat professional invocada per l'autor.

La cadena d'efectes culmina amb l'acte de disposició, que pel fet de ser una cosa que fa l'enganyat exigeix la identitat personal entre disposador i enganyat. Aquí s'obren diferents possibilitats: un acte actiu, d'omissió, de permissivitat o tolerància, del subjecte induït a error, però que determinarà de manera directa la producció d'un dany patrimonial en si mateix o en un tercer, ja que en això consisteix el nexa causal entre l'engany i el perjudici, el qual sense aquesta disposició no es pot imputar a la conducta enganyosa. No importa quina sigui la naturalesa jurídica de l'acte, ja que l'important és que provoqui un desplaçament patrimonial des de l'enganyat fins a l'autor.

Es produiran problemes particulars, que s'han de resoldre, si escau, amb els criteris propis de l'anomenada *estafa massa*, quan l'engany és transmès d'un enganyat a un altre, encara que tots facin actes de disposició a favor del mateix o dels mateixos.

L'estafa és un delictes de resultat material que exigeix la lesió del bé jurídic protegit que és el patrimoni aliè, en el qual ha de provocar una minva. Això vol dir que la frustració d'expectatives o l'incompliment de promeses, encara que el qui se les va creure hagués fet desemborsaments pel seu compte, no són menyscapes patrimonials. Pel que fa a la possibilitat de la temptativa, molt poc visible en la jurisprudència, s'ha d'entendre que els casos d'inidoneïtat de l'engany fracassen per si sols i no poden arribar a integrar una temptativa, precisament perquè, per falta de condicions per a la imputació objectiva, no han pogut servir ni tan sols per a l'inici d'execució. La temptativa solament seria possible en casos d'engany idoni en els quals la víctima no arriba a fer l'acte de disposició per causes sobrevingudes.

Finalment, el tipus subjectiu del delictes d'estafa exigeix la presència de **dol** i **d'ànim de lucre**.

1.1.2. Les modalitats d'estafa de l'article 248.2

En el mateix article 248, es descriuen tres modalitats delictives relacionades amb l'estafa però diferents de la bàsica. Són aquestes:

- La de manipulació informàtica.
- La fabricació, introducció, possessió o subministrament de programes informàtics destinats específicament a la comissió d'estafes.
- L'estafa per mitjà de targetes de crèdit o dèbit, o xecs de viatge, o les dades que consten en qualsevol d'aquests en perjudici del seu titular o d'un tercer.

Vegem-les per separat:

1) **Manipulacions informàtiques.** Aquesta conducta no cap en la definició bàsica de l'estafa que ofereix el número 1 de l'article, sinó que requereix una **configuració legal específica** si es vol donar la deguda tutela penal del patrimoni enfront d'atacs executats aprofitant la tecnologia del nostre temps.

L'objecte de l'acció el constitueix, igual que en l'estafa comuna, qualsevol actiu patrimonial que l'autor aconseguixi que sigui transferit al seu domini. Dins del concepte d'*actiu patrimonial*, s'hi ha d'incloure tot allò que té valor de mercat mesurable en diners i que tant pot ser el diner comptable com el documental: el crèdit i l'obtenció de serveis (sempre que no es tracti d'objectes que ja tinguin el seu propi tractament penal). És un delictes de resultat material i s'ha de produir la translació a l'esfera de poder de disposició del manipulador. És un delictes dolós que, a més, exigeix la concurrència de l'ànim de lucre. Aquí no es castiga la sostracció de diners aconseguida mitjançant l'ús de targetes en caixers, conducta que a partir de la Reforma 5/2010 anirà a parar a l'últim paràgraf d'aquest article.

2) **Fabricació, introducció, possessió o facilitació de programes informàtics destinats específicament a la comissió de les estafes previstes en aquest article.** Aquesta tipicitat va ser incorporada a l'article 248 per la Llei orgànica 15/2003. Encara que les accions punibles es refereixen a la comissió de les estafes descrites en tot l'article, sembla fàcil deduir que tan sols es podran vincular a les anomenades *estafes informàtiques*. Hi ha un últim punt que ha estat destacat encertadament en doctrina (Valle): l'esment a programes d'ordinador destinats específicament a la comissió de les estafes descrites obliga a exigir que l'aptitud per a produir el perjudici resideixi en el programa, i no en la

perícia del qui l'utilitza, ja que si no s'entén així cal qualificar com a programes tipificables molts que, en mans d'usuaris comuns, no serveixen per a aquestes finalitats delictives.

3) La utilització de targetes de crèdit o dèbit, o xecs de viatge, o les dades que consten en qualsevol d'aquests, per a fer operacions en perjudici del seu titular o d'un tercer. Es tracta de l'ús de targetes autèntiques (o de les dades d'aquestes targetes), ja que el tema de la falsificació o clonació té el tractament en un altre lloc. L'ús, en perjudici d'un altre, de targetes de crèdit i dèbit i de xecs de viatge falsificats, i també la utilització fraudulenta de dades de targetes alienes per a operar amb càrrec a aquestes targetes, és clarament una conducta defraudadora. Aquest caràcter preval sobre qualsevol altre i ha d'arrossegar la seva descripció legal i el seu emplaçament, amb molt més sentit que la dimensió falsària, malgrat que té clars punts de contacte amb les falsedats documentals (ús de documents falsos), en les quals molts han assenyalat, quan es tracta de falsedats comeses per particulars, que hi ha d'haver un fi de lucre, o que és tan *coherent* que en això es recolzaria l'absorció de la falsedat *mitjà* per l'apoderament *fi*.

Exemple

Una conducta defraudadora que ni tan sols comporta l'ús físic de la targeta la constitueixen els fraus comesos sense utilitzar físicament la targeta (13% dels casos), cosa que la fan els qui obtenen el número i la data de caducitat de la targeta, per a comprar després coses utilitzant aquestes dades.

1.1.3. La penalitat en el delictes d'estafa

Les figures delictives descrites en l'article 248 tenen regulada la pena que hi pot correspondre en els articles 249 i 250 (que també són aplicables al delictes d'apropiació indeguda).

Article 249

"Els reus d'estafa han de ser castigats amb la pena de presó de sis mesos a tres anys, si la quantia del que s'ha defraudat passa de 400 euros. Per a fixar la pena s'ha de tenir en compte l'import del que s'ha defraudat, el detriment econòmic causat al perjudicat, les relacions entre aquest i el defraudador, els mitjans emprats per aquest i totes les altres circumstàncies que serveixin per a valorar la gravetat de la infracció."

El primer que destaca és que s'estableix la **diferència entre el delictes i la falta** (prevista en l'art. 623.4 del Codi penal) pel que fa a la quantia del defraudat, fixant la frontera en 400 euros. Més enllà d'això, es fixa un marc genèric de pena ampli (de sis mesos a tres anys) i es dota el jutge de prou discrecionalitat per a acomodar la determinació concreta de la pena a la gravetat de l'injust del fet; per a això, s'imposa de manera ineludible la necessitat de considerar l'import del defraudat, el detriment econòmic causat al perjudicat, les relacions entre el perjudicat i el defraudador, els mitjans emprats pel defraudador i totes les altres circumstàncies que serveixin per a valorar la gravetat de la infracció.

No obstant això, amb un marc de pena com l'actual (de sis mesos a tres anys), tan sols les defraudacions extremament greus per raó de la quantia han de presentar un mereixement de pena superior (d'un any a sis anys i multa de sis mesos a dotze mesos, segons l'art. 250.1). Dit d'una altra manera, l'apreciació

de la circumstància agreujant per raó del valor del defraudat (art. 250.6 del Codi penal) ha de ser sotmesa a una extrema cautela, amb la pena de violentar clarament el principi de proporcionalitat.

Finalment, s'han de fer algunes precisions conceptuals sobre les circumstàncies determinants per a la fixació de la pena. El precepte es refereix a la quantia o import del defraudat i al detriment econòmic causat al perjudicat. Doncs bé, el defraudat s'ha d'identificar amb el perjudici patrimonial (econòmicament avaluable) com a element essencial del tipus consumat d'estafa.

El dany patrimonial com a resultat típic s'ha de cenyir a aquell que es deriva de manera immediata i directa de la disposició patrimonial il·lícita o de la transferència no consentida de l'actiu patrimonial.

Pel que fa a la **limitació objectiva**, el perjudici en l'estafa tan sols abasta el dany ocasionat per l'operació fraudulenta en si, això és, el derivat directament de l'atac a l'element concret del patrimoni triat (a l'objecte material). Les disminucions derivades solament indirectament de la disposició il·lícita o de la transferència no consentida –per exemple, pèrdua d'expectatives econòmiques i lucre cessants, sempre que no tinguessin un assentament (protecció i reconeixement) jurídic material i efectiu– no formen part del perjudici típic de l'estafa, cosa que no impedeix que aquestes conseqüències perjudicials posteriors i indirectes siguin tingudes en compte, no solament a l'efecte de responsabilitat civil, sinó també, en algun cas extrem, com a criteri per a la determinació de la pena.

La resta de circumstàncies d'apreciació obligada es refereixen a la més o menys gravetat del desvalor d'acció (relacions entre perjudicat i defraudador, els mitjans utilitzats), per a acabar amb una indicació que es prengui en consideració qualsevol altra circumstància que serveixi per a valorar la gravetat de la infracció.

1.1.4. Les qualificacions de l'estafa

Hi ha una sèrie de circumstàncies la concurrència de les quals provoca un agreujament especial de la pena, i que enumera l'article 250.

Article 250

"1) El delictes d'estafa s'ha de castigar amb les penes de presó d'un any a sis anys i multa de sis a dotze mesos, quan:

1r) Reaigui sobre coses de primera necessitat, habitatges o altres béns de reconeguda utilitat social.

2n) Es perpetri abusant de la signatura d'un altre, o sostraiant, ocultant o inutilitzant, en tot o en part, algun procés, expedient, protocol o document públic o oficial de qualsevol classe.

3r) Reaigui sobre béns que integrin el patrimoni artístic, històric, cultural o científic.

4t) Revesteixi una gravetat especial, atenent l'entitat del perjudici i la situació econòmica en què deixi la víctima o la seva família.

5è) Quan el valor de la defraudació superi els 50.000 euros.

6è) Es cometi abús de les relacions personals existents entre víctima i defraudador, o aquest aprofiti la seva credibilitat empresarial o professional.

7è) Es cometi estafa processal. Hi incorren els que, en un procediment judicial de qualsevol classe, manipulin les proves en què pretenguin fundar les seves alegacions o utilitzin un altre frau processal anàleg, que provoquin error en el jutge o tribunal i el portin a dictar una resolució que perjudiqui els interessos econòmics de l'altra part o d'un tercer.

2) Si concorren les circumstàncies 4a, 5a o 6a amb la 1a del número anterior, s'han d'imposar les penes de presó de quatre a vuit anys i multa de dotze a vint-i-quatre mesos."

La utilització del sistema de tipus bàsic i qualificacions té conseqüències. La primera és elemental: si el tipus és bàsic vol dir que reuneix els elements del delictes que han de concórrer en tot cas. Les qualificacions són llavors elements afegits i diferents, que pel fet de ser solament això no poden ni repetir, ni modificar ni substituir el tipus bàsic, i no solament perquè això comportaria un menyspreu envers el que significa usar aquesta tècnica, sinó perquè en aquest cas (el de la repetició) resultaran indesxifrables, i l'aplicació acabarà essent lliure pel que fa a criteris.

Vegem-ho, doncs:

1) Reaigui sobre coses de primera necessitat, habitatges o altres béns de reconeguda utilitat social. Aquest agreujament persegueix una intensitat més gran de la tutela del consumidor enfront d'atacs fraudulents a béns essencials o primaris (STS de 4 de juny del 2004). L'experiència de greus estafes immobiliàries massives, que van constituir al seu moment alguns dels escàndols més excel·lents, va marcar la decisió legislativa d'agreuja l'estafa quan es tractés d'una cosa tan essencial com l'habitatge. L'extensió, en canvi, a les coses de primera necessitat o altres béns d'utilitat social no és tan fàcil d'explicar. El Tribunal Suprem (TS) ha admès com a cosa de primera necessitat aquelles que són imprescindibles per a la salut o la subsistència assenyalada en els medicaments, però amb reserves (STS de 22 de desembre del 2006).

També ha eixamplat el concepte de *cosa de primera necessitat* i l'ha atorgat també als documents que necessiten els estrangers per a regularitzar la seva estada o la seva feina a Espanya (STS 26 de desembre del 2003); ha arribat a estimar també que en circumstàncies de precarietat d'ocupació la feina s'ha de consi-

derar com a cosa de primera necessitat (STS de 21 de març del 2006), situació que s'ha d'entendre amb l'excepció que els fets no es puguin subsumir en alguna de les tipicitats del títol XV.

Pel que fa a les coses d'utilitat social, que el TS entén com les destinades a finalitats col·lectives (STS de 30 de maig del 2001), s'ha d'indicar que es tracta d'un concepte també emprat en l'article 289 del Codi penal, i allà té un sentit més coherent (es tracta de la sostracció de coses d'aquesta classe), però en l'estafa resulta una mica més complicat imaginar negocis entre particulars que tinguin com a objecte un bé la funció del qual hagi de redundar en benefici de tota la comunitat, i per tant, de dimensió supraindividual. És més comprensible l'esment que fa l'article 235, dins del furt, a les coses destinades a un servei públic, o el 263.2.4t., del Codi penal, que, dins dels danys, es refereix als que recaiguin en béns d'ús públic o comunal.

2) Es perpetri abusant de la signatura d'un altre, o sostraient, ocultant o inutilitzant, en tot o en part, algun procés, expedient, protocol o document públic o oficial de qualsevol classe. El primer incís recull l'estafa falsària d'abús de signatura en blanc, de llarga tradició en el dret espanyol. El criteri jurisprudencial és establert clarament en la STS de 30 setembre de 1986 (RJ 1986, 4864), que al seu torn segueix l'opinió exposada al seu moment per Antón Oneca:

"La figura juridicopenal de l'estafa falsària [...] requereix per la substantivitat del tipus la condició que el document en blanc «hagi estat confiat a l'infractor», tesi basada en una interpretació historicodogmàtica del precepte esmentat sostinguda per la doctrina i la jurisprudència d'aquesta Sala en SS de 5 març de 1957 (RJ 1957, 614) i 23 d'abril de 1983 (RJ 1983, 2201), en la primera de les quals s'assenta la determinació fonamental que es reserva la qualificació d'estafa falsària per als casos de previ lliurament voluntari del document i la de falsedat, en eventual concurs amb estafa, en els d'apoderaments del document, i en la segona de les quals s'afirma també que els supòsits en què un subjecte pot usar una signatura en blanc amb finalitats de defraudació se circumscriu a aquells en què ha estat autoritzat pel signant per a estendre el document, encara que no en els termes en què ho fa [...], sia confeccionant íntegrament el text documental, o bé intercalant línies en text existent."

Partint d'aquesta interpretació queden fora de la qualificació els casos en què el document és en poder de l'autor per voluntat d'una altra persona però sense que se li hagi indicat que l'empleni o l'hagin autoritzat a fer-ho, ni tampoc quan el document ha estat sostret o oposat per l'autor, exclusions que poden ser coherents amb la ideologia de l'engany, però que no es deriven necessàriament de la lletra de la llei. La veritat és que, si s'ha produït l'acte de confiança, consistent en el lliurament pel signant (i perjudicat) del document signat, no hi ha d'haver obstacle per a la qualificació, tant si intervé permís per a emplenar-lo com si no.

Si es tracta d'un document en blanc oposat o sostret es pot causar, sens dubte, un perjudici patrimonial al signatari, tot i que no mitjançant una dinàmica enganyosa o fraudulenta (única imputable a títol d'estafa al qui va signar el document i el va confiar a un altre), sinó que s'ha d'acudir a la qualificació de falsedat, amb independència que amb aquesta falsedat es perjudiqui el signant

del document o una altra persona, a la qual, per exemple, s'enganya exhibint una suposada autorització per a vendre. En supòsits així, el document fals s'ha d'utilitzar per a cometre una estafa sobre aquesta persona, i entrarem en el problema del concurs de delictes entre aquestes dues figures, però ja lluny de l'àmbit d'aplicació de l'agreujant de l'article 250.

La qualificació s'estén a la sostracció, ocultació o inutilització, en tot o en part, d'algun procés, expedient, protocol o document públic o oficial de qual-sevol classe, agreujament també de llarga tradició en el nostre dret, tan llarga com incomprensible, perquè si el que passa és que el perjudicat ha caigut en l'engany a causa de l'absència d'un document o expedient que l'hauria pogut deslliurar de l'error estarem, sense més ni més, en un mitjà de comissió dels molts que caben en la idea d'*engany suficient*.

3) Reaigui sobre béns que integrin el patrimoni artístic, històric, cultural o científic. Aquesta figura es troba també en el número 1 de l'article 235. Es tracta d'**elements normatius**, però que no s'han de vincular ni limitar a les prescripcions de la legislació sobre patrimoni històric (que limitaria l'objecte als béns inventariats o declarats d'interès cultural), sinó que s'ha de seguir un criteri més obert i desvinculat de la legislació administrativa, ja que un bé pot tenir aquest rang constitucional encara que no hagi estat etiquetat així, sense perjudici, per descomptat, de la força determinant que s'ha de reconèixer a aquestes declaracions administratives. No obstant això, l'agreujament ha de fer efecte també quan l'objecte material del delictes pugui ser reconduït directament al patrimoni artístic, històric, cultural o científic, entès en els termes més amplis que tingui.

4) Revesteixi una gravetat especial, atenent l'entitat del perjudici i la situació econòmica en què deixi la víctima o la seva família. Com dèiem anteriorment, la gravetat del perjudici és un dels criteris de mesurament de la pena que ja indica l'article 249. Per tant, aquesta qualificació s'ha d'interpretar restrictivament. La qualificació fundada en l'entitat del perjudici no s'ha de cenyir a la quantificació en diners, perquè això pertany a una altra qualificació. Cal que aquest efecte per a la víctima o la seva família hagi pogut ser vist per l'autor en termes, almenys, de dol eventual. S'ha dit que cal preveure alhora tot el ventall d'efectes (l'entitat del perjudici i la situació econòmica en què queden víctima o família), però també s'ha dit (abans de la Reforma 5/2010) que l'agreujament es pot fundar en un sol d'aquests dos aspectes del problema (STS de 4 d'octubre del 2004). El més prudent, però, actualment, sembla que és fer una valoració del perjudici que no es recolzi en la quantificació, sinó en **les conseqüències econòmiques**, que no es corresponen exactament amb la quantia del perjudici. Les conseqüències d'una altra naturalesa, tant en aquest com en tots els delictes, han d'anar al capítol de la responsabilitat civil.

5) Quan el valor de la defraudació superi els 50.000 euros. Aquesta qualificació ha estat incorporada per la Reforma 5/2010, encara que en veritat no és una novetat, sinó una escissió de la qualificació anterior, amb la qual estava

barrejada, cosa que complicava encara més la interpretació. La imprecisió del que calia incloure en el concepte de *gravetat pel valor de la defraudació*, que s'havia de tenir en compte tant per a apreciar la qualificació com per a aplicar el que preceptuava l'article 249, havia produït oscil·lacions de criteri que el TS va intentar resoldre, declarant fins i tot que el tipus agreujat es podia aplicar si s'arribava a 2 milions de pessetes, mentre que a partir de 6 milions s'havia d'aplicar el tipus qualificat (STS de 10 de juliol del 2004). Aquest criteri es va mantenir, fins al punt que alguna sentència va traduir aquestes quantitats a euros (STS 17 de maig del 2006).

6) Abús de les relacions personals o aprofitament de la credibilitat personal o empresarial. Aquesta qualificació és la que de manera més flagrant se superposa als elements bàsics del delictes d'estafa, elements dels quals no és sinó una repetició que com a tal no permet extreure altra conclusió que la que es tracta de valorar i penar dues vegades un mateix fet: haver enganyat un altre. És clar que es pot dir que en aquesta modalitat l'estafador s'aprofita d'uns precedents de relació entre ell i la seva víctima o explota la seva credibilitat. Què és un engany, però?

Un engany pot residir en l'instrument (un document, per exemple) o en les paraules, i aquestes paraules, al seu torn, es vinculen a la persona que es relaciona amb unes altres. La seva capacitat de ser versemblant, capacitat que és consubstancial a la seva validesa com a tal engany típic, està lligada per tant a la persona que ho posa en pràctica.

Una sentència d'1 de març de 1999 (RJ 1999/980), en la qual un soci enganyava els altres socis, diu: "Resulta impossible precisar en què ha de consistir l'engany. Solament podem dir que hi ha d'haver una actitud falsària que sigui la causa de l'error del disponent. Qualsevol conducta contrària a la veritat, sia per a dissimular el que existeix, o per a simular el que no existeix, sempre que sigui l'adequada per a generar l'error de qui realitza el acte de disposició perjudicial, es pot qualificar com a engany." Aquesta dificultat, però, no ens ha de portar a l'extrem d'entendre que l'engany propiciat per les relacions personals és una cosa diferent de l'engany "genèric", ja que certs ardis solament resulten efectius partint d'aquesta confiança o emparant-se en la professió o empresa que s'exerceix o es té, i que si no concorreguessin aquests components no tindrien possibilitat d'engalipar ningú. La situació que preveu aquesta circumstància, per tant, no és sinó una de les maneres o vies possibles per a enganyar, però res substancialment divers i més greu. Per això moltes de les vegades en què s'aprecii aquesta circumstància tindrem una doble valoració penal d'un mateix element, cosa que repugna al principi *ne bis in idem*. Per tant, no es perdria res si desapareixia.

1.1.5. L'estafa processal

El número 7 de l'article 250.1 frl del Codi penal descriu com a *qualificació* el que estaria millor com un **delictes específic**, com les estafes impròpies o especials. Es tracta de l'**estafa processal**, que finalment la Reforma 5/2010 ha definit.

Incorren en estafa processal "els qui, en un procediment judicial de qual-sevol classe, manipulin les proves en què pretenguin fundar les seves al·legacions o emprin un altre frau processal anàleg, de manera que provoquin error en el jutge o tribunal i li facin dictar una resolució que perjudiqui els interessos econòmics de l'altra part o d'un tercer".

Tal com repeteix constantment la jurisprudència, l'estafa processal participa alhora de dos caràcters:

- 1) Atac patrimonial.
- 2) Ofensa a l'Administració de justícia.

Aquesta segona dimensió porta a un primer pla la concurrència de les normes que castiguen el fals testimoni, acusacions falses, obstruccions a la justícia, i si se sosté –com es fa– que l'estafa processal conté una part d'atac injust a l'Administració de justícia quedarà obert l'interrogant sobre si es tracta de concursos de normes o de delictes, problema que, com és fàcil d'entendre, és de gran importància.

La sentència de 22 d'abril de 1999 (RJ 1999/3220) definia el significat de l'estafa processal indicant alhora que està tipificada en l'article 250.1.2n. del Codi penal, malgrat la qual cosa el jutgador ha d'explicar quins són els components que té, que no pot derivar de les paraules de la llei amb nitidesa, i deia:

"[...] té declarat aquesta Sala, com és exponent la Sentència 794/1997, de 30 de setembre (RJ 1997/6842), que la modalitat agreujada d'estafa coneguda com a estafa processal, tipificada en l'art. 250.1.2n del Codi penal vigent, es justifica quan amb aquestes conductes es perjudica, no solament el patrimoni privat aliè sinó també el bon funcionament de l'Administració de justícia, en utilitzar com a mecanisme de l'estafa l'engany al jutge, que ha de tenir prou entitat per a superar la professionalitat del jutgador i les garanties del procediment [...] Es produeix quan una de les parts enganya el jutge i l'indueix amb la presentació de falses al·legacions a dictar una determinada resolució que perjudica els interessos econòmics de l'altra part, havent de reconèixer-se que «les possibilitats d'incloure a engany un jutge apareixen més realitzables en el procés civil, en el qual ha d'estar inactiu i de ser neutral davant les aportacions de les parts i deixar que elles decideixin sobre l'objecte del litigi»."

Ja abans (STS de 9 març de 1992 [RJ 1992/1946] i (STS de 4 març de 1997 [RJ 1997/1830])), es deia que:

"[...] la peculiaritat d'aquestes estafes està en el fet que el subjecte enganyat és el titular de l'òrgan jurisdiccional a qui per la maniobra processal corresponent s'indueix a seguir un procediment i a dictar resolucions que d'una altra manera no hauria dictat, no havent de coincidir l'enganyat, que per l'error induït realitza l'acte de disposició (el jutge) amb qui en definitiva ha de ser objecte del perjudici (el particular afectat), dualitat personal que apareix expressament prevista en el text mateix de l'art. 248.1 del Codi penal quan ens parla de «perjudici propi o aliè»."

Després, però, en la mateixa sentència adverteix que s'ha de respectar plenament el concepte bàsic d'estafa i afegir-hi si escau la qualificació. En tot cas, s'ha de descriure l'estafa processal específicament, com a figura concreta d'infracció patrimonial. Hauria estat convenient una fórmula que absorbís

també la utilització de documents falsos acompanyant la demanda o la querrela i que a més deixés fora del dret punitiu els casos en què la mentida sigui visible fàcilment per al jutgador, ja que no té sentit deixar en la penombra les formes de temptativa inidònia. La fórmula decidida finalment mereix una valoració positiva, en termes generals, i amb l'excepció que ja hem fet sobre l'emplaçament.

Pel que fa al procés, la qüestió es resol dient que cap en "un procediment judicial de qualsevol classe", cosa que exclou els **expedients administratius** i també els **arbitratges**, però deixa oberta la tipicitat a tota classe de procediments, que normalment no són penals, ja que, encara que aquests procediments no s'exclouguin, el jutge no està constret per la iniciativa de les parts. S'exigeix també que l'autor hagi manipulat les proves en què volien fundar les seves al·legacions o empri un altre frau processal anàleg, amb la qual cosa se circumscriu l'acció als qui presenten una pretensió, i no als qui són demandats (excepte, és clar, que es produeixi una reconvenció). Manipular les proves implica una mena de falsificació que lògicament ha de donar lloc a fer que resultin **capaces i idònies** per a enganyar el jutgador. Això porta a escena la possible comissió del delictes de presentació en judici de documents falsos (art. 393 i 396 del Codi penal), sense excloure el de presentació de testimonis falsos (art. 461.1 del Codi penal). Aquests delictes han de de ser consumits per l'estafa processal, sense perjudici de la responsabilitat del falsificador, si és un altre, o del testimoni fals; si no prospera, però, l'intent d'estafar és preferent l'apreciació d'aquests delictes enfront de la temptativa d'estafa, si la pena resulta més severa que la corresponent a la temptativa.

La consumació del delictes és donada per la decisió judicial objectivament injusta o, més concretament, per l'execució d'aquesta resolució, encara que formalment la **consumació per voluntat legal** es produeix quan es dicta la resolució que perjudica els interessos econòmics de l'altra part.

1.1.6. Les estafes específiques de l'article 251 del Codi penal

En l'article 251, se situen algunes de les modalitats més antigues d'estafa – algunes procedeixen del Codi penal de 1848.

Article 251

"S'ha de castigar amb la pena de presó d'un a quatre anys:

1r) El qui, atribuïnt-se falsament sobre un bé moble o immoble una facultat de disposició que no té, perquè no l'ha tinguda mai o perquè ja l'ha exercida, l'alieni, la gravi o l'arrendi a altri, en perjudici d'aquest o d'un tercer.

2n) El qui disposi d'un bé moble o immoble i ocultí l'existència de qualsevol càrrega sobre aquella, o el qui, havent-la alienada com a lliure, la gravi o l'alieni novament abans de la transmissió definitiva a l'adquirent, en perjudici d'aquest o d'un tercer.

3r) El qui atorgui un contracte simulat en perjudici d'altri."

Exemple

Entre el tipus d'estafes de l'article 251, hi ha fingir que s'és amo d'un bé immoble i alienar-ho, gravar-lo o arrendar-lo, i també disposar d'una cosa com a lliure sabent que estava gravada.

Aquestes modalitats s'expliquen principalment com a maneres de protecció del patrimoni immobiliari o de les relacions jurídiques sobre béns immobles. És possible que alguna d'aquestes modalitats amb cert esforç interpretatiu tinguin cabuda en l'article 248; però d'una banda, s'ha imposat la força de la tradició, sense que el resultat sigui especialment pertorbador, i de l'altra, cal fer ressaltar que en algunes d'aquestes modalitats especials el perjudicat pot ser un tercer aliè al negoci, i aquesta persona ni és enganyada ni fa un acte de disposició patrimonial. El tercer és present com a perjudicat però no com a part de la relació.

Cal recordar també el que disposa l'article 1473 del Codi civil, que diu que el frau el pot protagonitzar una sola persona, ja que pot passar que el comprador de bona fe no tingui cap perjudici, i en canvi el perjudicat (que havia comprat abans però que no va ser diligent a ocupar la cosa o en la inscripció registral) experimenti el detriment patrimonial per una maniobra posterior del venedor (la segona venda), però no com a conseqüència d'un engany.

Una conseqüència important derivada de l'"especialitat" és que no són aplicables les qualificacions de l'article 250, amb la lògica excepció que sigui possible una estafa processal quan l'objecte de l'acció sigui aconseguir injustament la propietat o la possessió d'un bé immoble.

En les diferents tipicitats que es reuneixen en l'article, s'han de destacar els aspectes següents:

- En l'article 251.1, l'acció típica pressuposa que algú s'ha atribuït una "capacitat de disposició" que no té, i aquest és l'engany, sense que això signifiqui que ha aparentat ser l'amo, sobre coses mobles o immobles.
- Per "qualsevol classe de càrrega" cal entendre-hi comprès qualsevol fet que limiti la lliure disposició, sia per la presència de drets de tercers, hipotecaris o de qualsevol classe, sia per l'afectació per un expedient judicial o administratiu.
- L'adquisició com a lliure d'un bé immoble les càrregues del qual es podien conèixer, amb una mínima diligència, ha de quedar fora del tipus per un problema de contribució de la víctima al seu propi perjudici, encara que no és prudent prendre això com a regla, perquè cal tenir en compte les circumstàncies personals i culturals que hi poden concórrer.
- L'estafa de **dobla venda** té delimitat el temps apte per a cometre-la entre el moment de l'alienació i el de la inscripció d'aquesta venda; és en aquest espai quan es fa l'acció d'alienar-la o gravar-la després d'haver-la venuda com a lliure. Cal interpretar el terme *alienar*, que s'usa en els números

1 i 2 de l'article 251 com a equivalent a venda sense inscripció o sense transmissió de la cosa (en aquest sentit, STS de 30 de maig del 2002).

- En els casos de doble venda, la consumació es produeix quan la cosa és lliurada a un dels compradors (sia el primer o el segon): si es tracta de l'ocultació de gravàmens, la consumació es produeix en el moment de la transmissió de la cosa; si és creació d'un gravamen (per exemple, hipoteca o aportació com a garantia d'un crèdit), l'acció se situa en aquest moment, però la prescripció no pot començar a córrer fins que el perjudicat conegui aquest fet.
- **L'atorgament de contracte simulat**, encara que no inclogui un esment a la idea de defraudar, ha de participar dels elements de les defraudacions. Es tracta d'una modalitat delictiva en què no concorren ni l'error ni la disposició patrimonial a favor d'un altre ja que la comissió d'aquest delictes passa per la creació d'un document que expressa un negoci jurídic fictici o inexistent, orientat a amagar la intenció última dels atorgants, que és causar conscientment un perjudici injust a uns altres (STS de 16 de febrer del 2006 i STS d'11 d'abril del 2005).

1.1.7. Responsabilitat de les persones jurídiques

Article 251 bis

"Quan d'acord amb el que estableix l'article 31 bis una persona jurídica sigui responsable dels delictes compresos en aquesta secció, se li han d'imposar les penes següents:

- a) Multa del triple al quintuple de la quantitat defraudada, si el delictes comès per la persona física té prevista una pena de presó de més de cinc anys.
- b) Multa del doble al quàdruple de la quantitat defraudada, en la resta dels casos. Ateses les regles que estableix l'article 66 bis, els jutges i tribunals poden imposar així mateix les penes que recullen les lletres *b* a *g* de l'apartat 7 de l'article 33."

Es tracta d'una conseqüència obligada del règim d'incriminació específica que se segueix en els delictes en què es preveu que la comissió pot ser imputada a una persona jurídica.

1.2. L'apropiació indeguda: elements del delictes

L'article 252 del Codi penal descriu així el delictes d'apropiació indeguda:

Article 252 del Codi penal

"Han de ser castigats amb les penes de l'article 249 o 250, si s'escau, els qui en perjudici d'un altre prenguin o distreguin diners, efectes, valors o qualsevol altre bé moble o actiu patrimonial que hagin rebut en dipòsit, comissió o administració, o per un altre títol que produeixi obligació de lliurar-los o tornar-los, o neguin haver-los rebut, quan la quantia del que s'ha apropiat passi de quatre-cents euros. Aquesta pena s'imposa en la meitat superior en el cas de dipòsit necessari o miserable."

L'essència d'aquest delictes d'apropiació indeguda és un acte d'apropiació d'allò que jurídicament s'ha de retornar o retre comptes o se'n fa un ús dominical il·legítim, en detriment definitiu del patrimoni del propietari.

Entorn d'aquesta idea se situen els elements essencials del delictes, que són els següents:

a) L'autor del delictes ha de ser el qui tingui una condició jurídica específica (la d'haver rebut el bé per un títol jurídic que genera unes determinades obligacions i limitacions de disposar), i així se cita el posseïdor, el tenidor o l'administrador per qualsevol títol jurídic que produeix l'obligació de retornar o lliurar al propietari.

b) Amb caràcter previ a la comissió del delictes, s'ha de verificar una **translació** o **transmissió de la possessió de la cosa** (no de la transmissió i adquisició de la propietat); es tracta per tant d'una possessió inicial de la cosa moble o els diners de caràcter lícit.

c) El perjudicat és el qui hagi establert amb l'autor la relació jurídica esmentada (no "personal") de confiança, cosa que en principi deixa fora de l'àmbit de perjudicats a tots els qui se situïn fora d'aquesta òrbita de relacions.

d) L'objecte de l'acció ha de tenir valor econòmic propi. La descripció legal al·ludeix a "diners, efectes, valors o qualsevol altra cosa moble o actiu patrimonial"; en suma, els valors o actius patrimonials són els béns susceptibles d'apropiació. S'exceptuen els casos en què el bé objecte de l'acció ja és l'objecte jurídic de tutela d'un altre precepte, com la propietat intel·lectual o industrial i les quotes de la Seguretat Social.

e) S'ha de produir un resultat: un detriment patrimonial en el perjudicat, sense que calgui que **augmenti el patrimoni de l'autor**, ja que l'acte de disposició ha de comportar no tant la incorporació al patrimoni propi (cosa que no cal, perquè també hi cap la desviació a altres finalitats) com la desaparició definitiva del patrimoni del seu propietari. Aquesta condició d'irreversibilitat de la desaparició és precisament el criteri que separa el delictes analitzat d'altres usos dominicals (per exemple, utilització temporal en benefici propi però sense autorització) que **no siguin d'apropiació** –sobre això, vegeu en el mateix sentit la STS de 14 març del 2001 (RJ 2001, 1295).

f) En el pla subjectiu l'autor ha d'obrar **dolosament**, això és, amb consciència i voluntat de disposar, com a pròpia (com a *dominus*), de la cosa o els diners, sabent que hi concorre l'obligació de retornar al legítim propietari. Aquesta configuració del tipus subjectiu és identificada per la jurisprudència amb l'*animus rem sibi habendi*, que no és altra cosa que l'expressió del dol que exigeix l'apropiació indeguda.

Pel que fa a la hipotètica justificació en nom dels drets de **retenció** i de **compensació**, cal destacar l'opinió contrària de la jurisprudència a admetre sense més ni més l'atipicitat o l'eximent d'exercici del dret, tret que aquests drets s'hagin exercitat conforme a les exigències del Codi civil. La compensació d'un deute és més imaginable que la retenció, la qual té una naturalesa excepcional dins de la prohibició general de la solució autònoma dels conflictes.

1.2.1. L'abast de l'objecte del delicte: els valors i actius patrimonials

S'anomena **actiu patrimonial** el dret de disposició sobre un immoble, dret que evidentment pot estar en mans d'un administrador amb prou poders per a alienar-lo, arrendar-lo o gravar-lo com si fos d'ell i en perjudici del propietari.

La presència de la tutela registral dona lloc a importants limitacions en relació amb la possibilitat de pèrdua definitiva del bé immoble. També es pot qualificar com a actiu patrimonial qualsevol altre dret que sigui susceptible de tenir un valor mesurable en diners, i per això, al seu torn, transmissible; això obre la porta a tota classe de drets de crèdit o fins i tot opcions de futur que puguin ser transferides, sempre que es compleixi la condició que l'autor les hagi rebudes amb les condicions que limiten l'autoria en el delicte d'apropiació indeguda, i també altres elements que tenen valor en el mercat i no es poden classificar en aquesta tancada relació, com ara el logotip i el nom comercial (supòsit previst en la STS de 31 gener del 2002 (RJ 2002, 1584).

1.2.2. Apropiació indeguda i administració fraudulenta de l'article 295 del Codi penal

La separació entre els camps que corresponen a cadascun d'aquests delictes és una de les qüestions més complexes que planteja la regulació de l'apropiació indeguda. La precisió dels contorns mutus entre els delictes d'apropiació indeguda i el d'administració fraudulenta introduït pel Codi penal de 1995 s'estudia en la important Sentència de 26 febrer de 1998 (RJ 1998, 1196).

Segons el TS, el delicte d'apropiació indeguda té dues formes fonamentals:

Consulta recomanada

En relació amb aquests delictes vegeu les STS de 28 de desembre de 1998 (RJ 1998, 10063), de 21 de juliol del 2000 (RJ 2000, 6917), de 5 de desembre del 2000 (RJ 2000, 10659), de 28 de desembre de 1998 (RJ 1998, 10063) i de 5 de desembre del 2000 (RJ 2000, 10659).

Consulta recomanada

Vegeu sobre aquest tema, entre altres, la STS de 19 de gener de 1981 (RJ 1981, 148), la STS de 29 de març de 1984 (RJ 1984, 2300), la STS de 2 de febrer de 1989 (RJ 1989, 1412), la STS de 28 de gener de 1991 (RJ 1991, 410) i la STS de 25 de febrer de 1991 (RJ 1991, 1424).

a) La clàssica d'incorporació al patrimoni propi dels béns confiats en virtut d'un títol jurídic que obliga a retornar.

b) La de desviació de la seva funció o destinació.

Aquesta segona forma no requereix la demostració que la quantitat de diners o béns que desapareix del patrimoni del perjudicat ingressi en el de l'autor o autors del fet. N'hi ha prou amb la primera part, això és, l'acte de disposició en perjudici del propietari i apartant-se dels deures d'administrar, cuidar i conservar el que s'ha rebut. Per tant, és un delictes que exigeix desplaçament patrimonial però no necessàriament enriquiment correlatiu, i això tant en la versió de l'anterior Codi com en la de l'actual. El doble esment legal a les modalitats de conducta (apropiar-se o distreure) permet, segons la jurisprudència, aquesta interpretació.

Els delictes previstos en els articles 252 i 295 compleixen funcions d'incriminació diverses, tenen un àmbit de vigència divers, i la gravetat que tenen (a la vista de les penes previstes) també és qualitativament diversa. En la STS de 16 de febrer del 2001 (RJ 2001, 472), s'insisteix que en el delictes d'apropiació indeguda de l'article 252 del Codi penal resideixen dos tipus diferents d'apropiació indeguda:

a) El clàssic d'apropiació **indeguda de coses mobles alienes** que comet el posseïdor legítim que les incorpora al seu patrimoni amb ànim de lucre.

b) El de **gestió deslleial que comet l'administrador** quan perjudica patrimonialment el seu principal, distraient els diners la disposició dels quals té al seu abast.

Per a aquesta segona classe d'apropiació, és irrellevant que els diners o coses s'hagin incorporat al patrimoni de l'autor, perquè l'important és que hagi desaparegut del patrimoni del propietari, i n'hi ha prou amb el dol genèric, que consisteix en el coneixement i consentiment del perjudici que s'ocasiona a l'administrat.

Per tant, i aquest és un dels punts crucials per al TS, l'administració fraudulenta o deslleial no està castigada solament per mitjà de l'article 295 del Codi penal, sinó també en l'article 252 del Codi penal; en cap cas s'ha d'entendre que l'article 295 del Codi penal incorpora un règim sancionador més benèvol, per a fets que es puguin qualificar com a delictes d'apropiació indeguda pel sol fet que es cometin en un context societari. La relació i separació entre els delictes d'apropiació indeguda (art. 252 del Codi penal) i d'administració fraudulenta de societats (art. 295 del Codi penal) s'ha de fer a partir d'una dada legislativa irrefutable: a la vista de les penes consignades per a cadascun dels delictes referits, s'ha de concloure que el delictes d'apropiació indeguda és de més gravetat que el delictes d'administració il·lícita de societats. Això comporta que l'article 252 del Codi penal incorpori un tipus d'injust més intens i amb un contingut

de lesivitat més gran que el que ofereix el tipus d'injust de l'article 295 del Codi penal. Atesa la diferència quantitativa i, eventualment, qualitativa de penes (no s'ha de passar per alt que l'article 295 preveu la facultat alternativa pel jutgador d'imposar exclusivament pena de multa), s'ha de concloure que som davant de figures delictives que presenten tipus d'injust diversos. Es tracta de tipus delictius que preveuen conductes diverses i, en particular, l'article 252 del Codi penal incrimina conductes que comporten l'apropiació o **distracció dominical definitiva d'allò que és aliè** enfront de les conductes de mera administració deslleial de societat que incrimina l'article 295 del Codi penal.

Malgrat això, la jurisprudència estima que la solució es troba en les normes de concurs aparent de lleis penals, principalment per mitjà de l'article 8.4 del Codi penal (principi d'alternativitat), i conclou que el delictes d'aplicació preferent és el que preveu una pena més greu (principi de desvaloració íntegra del fet en el tipus aplicat preferentment), això és, el d'apropiació indeguda (art. 252 del Codi penal), en detriment del tipus desplaçat (art. 295 del Codi penal); a vegades la jurisprudència ha arribat a la mateixa conclusió apel·lant al principi d'especialitat (art. 8.1 del Codi penal).

Es poden trobar o traçar, però, clares línies divisòries entre tots dos delictes. L'apropiació indeguda versa sobre uns objectes concrets que pertanyen a una persona física o jurídica, i amb l'acció punible s'ataca, de manera definitiva, el dret de propietat d'aquesta persona. En canvi, en el delictes societari d'administració fraudulenta (art. 295 del Codi penal) es protegeix no directament el patrimoni de socis o accionistes, sinó els seus interessos posats en la gestió de la societat, de la qual esperen que es derivaran beneficis per a tots i no solament per a l'administrador o gestor.

També s'ha assenyalat en doctrina que, mentre en l'apropiació indeguda estan exclosos els usos dominicals que són d'apropiació, no succeeix el mateix si es tracta d'una utilització d'aquesta classe feta per l'administrador social en virtut de l'article 295 del Codi penal, sempre que resulti un dany, segons el mateix autor esmentat, en el patrimoni dels subjectes passius enumerats en el tipus, encara que sembla que valdria més referir-se a frustració d'una expectativa legítima de guany, cosa que no hi tindria cabuda com a apropiació indeguda, però sí com a administració deslleial.

És el cas, per exemple, de l'administrador d'una empresa de transports que utilitza els camions per a fer també transports en interès d'un tercer aliè a l'empresa i es lucra amb això, quan aquest lucre hauria pogut anar a la societat i, en conseqüència, als socis.

Per tant, mentre l'atac patrimonial implica una disposició de la cosa moble que comporta un detriment en el patrimoni atacat, el perjudici econòmic (que no és necessàriament patrimonial) a la societat o bé als socis es pot produir per disposició de béns socials que no impliquin actes dominicals d'apropiació definitius.

Consulta recomanada

En aquesta direcció jurisprudencial es poden veure les sentències següents, entre altres, del Tribunal Suprem, a més de la STS de 26 de febrer de 1998: la STS de 17 d'octubre de 1998 (RJ 1998, 6680), la STS de 12 de maig del 2000 (RJ 2000, 3462), la STS de 12 de juliol del 2000 (RJ 2000, 6575), la STS de 31 de gener del 2002 (RJ 2002, 1584), la STS de 29 de juliol del 2002 –referent a l'anomenat *cas Banesto*– (RJ 2002, 6357).

1.2.3. La pena de l'apropiació indeguda

El delictes d'apropiació indeguda té assignada la mateixa pena i la **mateixa tècnica punitiva** que el delictes d'estafa, al qual es remet. Això dóna lloc al fet que no totes les circumstàncies qualificadores es puguin apreciar amb la mateixa facilitat, com succeeix amb la d'abús de les relacions personals entre autor i víctima, ja que una relació prèvia de confiança pot ser freqüent com a pressuposició essencial de la relació jurídica en què sorgeix l'apropiació indeguda. En aquest cas, l'apreciació del tipus qualificat referit implicaria un *bis in idem*, a la vista dels requisits essencials del tipus bàsic d'apropiació indeguda.

1.2.4. L'apropiació de cosa perduda

Article 253 del Codi penal

"Han de ser castigats amb la pena de multa de tres a sis mesos els qui, amb ànim de lucre, s'apropriïn d'una cosa perduda o d'amo desconegut, sempre que en ambdós casos el valor del que s'ha apropiat passi de 400 euros. Si es tracta de coses de valor artístic, històric, cultural o científic, la pena és de presó de sis mesos a dos anys."

Aquesta acció era tradicionalment castigada expressament com a furt en el Codi penal espanyol, fins que la reforma penal de 1983 va decidir traslladar-la a la figura d'apropiació indeguda anterior, com un subtipus (art. 514.2). Des del punt de vista tecnolegislatiu, la decisió de dotar el Codi d'una figura expressament dedicada a l'apropiació de cosa perduda és correcta. Ara bé, pot tenir problemes a l'hora d'aplicar-la:

Tresors artístics

L'article 46 de la Constitució espanyola promet protecció penal enfront de qualsevol atemptat al patrimoni històric, cultural i artístic dels pobles d'Espanya. Imaginem-nos la troballa d'un objecte destinat a integrar-se en aquest patrimoni: si es pot sostenir la qualificació de furt operarà la qualificació prevista en el número 1 de l'article 235 del Codi penal, però, com que aquesta qualificació sembla forçada, atès que es tracta de coses que no tenen amo imaginable –tret que es recordi que constitucionalment pertanyen al poble espanyol–, resultarà que el tracte penal és més benigne (pena màxima de dos anys enfront de la de tres anys imposable si es tracta de furt). Per tant, i en relació amb el delicat problema de les troballes de tresors artístics, destinats a integrar-se en el patrimoni històric, la qüestió se centra a decidir si, en cas que el descobridor faci seves aquestes troballes, som davant una "apropiació d'una cosa perduda", o d'"amo desconegut", o d'una cosa que té un "amo", que és el poble en tant que unitat constitucional. Considerant que els professionals d'aquestes recerques saben això perfectament, no considerem que hi hagi obstacle a estimar que es tracta de l'apropiació d'una cosa que "el seu amo no sap que la té", però que de cap manera no està perduda ni sense amo i, per tant, hi hauria de ser aplicable la disciplina del furt. Ara bé, enfront d'aquesta interpretació s'alça, potser, la que simplement adueix al fet que, després de l'aparició expressa d'un tipus dedicat a coses sense amo conegut, tractar aquests fets com a furts resulta una mica forçat. Així i tot, sembla que és el correcte.

Amb vista al dol, es requereix la demostració que l'autor del delictes **no va considerar que es tractava d'una cosa abandonada**, sinó que de manera necessària (amb dol directe o amb dol eventual) va entendre que es tractava d'una cosa perduda, però amb un amo que no hi havia renunciat.

Sobre aquest tema, la STS de 8 d'octubre de 1984 (RJ 1984, 4806) declarava que "la cosa s'ha de reputar perduda quan per la seva pròpia naturalesa o ostensible valor no sigui creïble que hagi estat abandonada pel seu amo, com s'esdevé quan es tracta de quantitats de diners [...]".

A això s'hi afegeix que "la naturalesa de l'apoderament, o sigui, si a l'acció de prendre la cosa s'hi va unir el dol d'apropiació, en l'aspecte intel·lectiu comporta el coneixement de l'alienitat de la cosa i en el volitiu el propòsit de fer-la pròpia [...]"

Consulta recomanada

Vegeu, a més, les STS de 13 juliol de 1985 (RJ 1985, 4098), de 8 de febrer i 15 de novembre de 1989 (RJ 1989, 2323 i 8646), de 12 de juliol de 1991 (RJ 1991, 5820) i de 13 de març de 1992 (RJ 1992, 2090).

1.2.5. L'apropiació de cosa rebuda indegudament

Es descriu i pena l'apropiació de cosa rebuda indegudament en l'article 254.

Article 254 del Codi penal

"Ha de ser castigat amb la pena de multa de tres a sis mesos el qui, havent rebut indegudament, per error del transmissor, diners o algun altre bé moble, negui haver-ho rebut o, comprovat l'error, no ho retorni, sempre que la quantia del que s'ha rebut passi de 400 euros."

En principi, l'apropiació d'allò que s'ha rebut per error té una naturalesa jurídica clara, això és, cobrament de l'indegut, correlatiu enriquiment sense causa i, per tant, il·lícit, que dóna lloc a l'obligació de retornar (art. 1885 del Codi civil). Sembla que aquesta qualificació i resposta jurídica ja era suficient, però el legislador de 1995 va entendre que la conducta presentava aspectes tan "insuportables" que calia elevar-la a la categoria de delictes, cosa que no sembla la més compatible amb el principi d'intervenció mínima, ni tampoc no s'apreciava una demanda social d'actuació punitiva davant d'una acció tan reiterada.

Per tant, l'expressa tipificació d'aquesta conducta és un exemple d'oblit del principi d'intervenció mínima, i en el passat un ampli sector de la doctrina penal considerava que aquesta conducta era atípica perquè era molt difícil incloure-la en l'àmbit del furt o de l'apropiació indeguda. Actualment, tenim una incriminació expressa, però que produeix greus problemes de delimitació amb l'il·lícit civil, del qual tan sols la pot separar aquesta barrera subjectiva, i per tant omple de dificultats probatòries, que és l'ànim de lucre o d'apoderament definitiu.

1.3. Les defraudacions del fluid elèctric i altres d'anàlogues

La secció tercera del capítol VI es dedica a les defraudacions de fluid elèctric i anàlogues, figures tradicionals en el nostre dret. Es tracta de conductes que reben el nom de *defraudacions* per voluntat del legislador, amb la mateixa lògica amb què les hauria pogudes qualificar com a *especials*. En tot cas, aquesta qüestió no té importància. El més excel·lent d'aquests tipus delictius especialitzats és que solament en poden ser autors els consumidors, i, segons una opinió molt estesa, solament en poden ser perjudicats els subministradors, cosa que ni és certa ni la diu la llei: també en poden ser perjudicats altres consu-

midors, si les accions típiques es fan sobre la part del subministrament que serà facturada a uns altres. Això succeeix amb els fluids; en canvi, per a l'ús de terminals de comunicació aliens es formula un tipus independent.

Els abusos que cometin els subministradors no entren en aquests tipus i s'han de reconduir al camp dels delictes contra el mercat i els consumidors (secció tercera del capítol XI d'aquest mateix títol XIII), tret que es puguin arribar a qualificar com a estafes. Els abusos de facturació, sense enganys, van a l'article 283 del Codi penal (facturar en perjudici del consumidor quantitats superiors per productes o serveis el cost o preu dels quals calculin aparells automàtics, mitjançant l'alteració o manipulació d'aquests aparells).

Article 255 del Codi penal

"Ha de ser castigat amb la pena de multa de tres a 12 mesos el qui cometi defraudació per un valor superior a 400 euros, utilitzant energia elèctrica, gas, aigua, telecomunicacions o un altre element, energia o fluid aliens, per algun dels mitjans següents:

1. Valent-se de mecanismes instal·lats per a realitzar la defraudació.
2. Alterant maliciosament les indicacions o els aparells comptadors.
3. Utilitzant qualsevol altre mitjà clandestí."

Els objectes del delicte són, a més de l'energia elèctrica, el gas, l'aigua o un altre element, l'energia o fluid aliens. S'hi inclouen també, sense ser un fluid, les telecomunicacions, que en principi solament es refereixen al servei telefònic, ja que els serveis de televisió de pagament no es poden qualificar de telecomunicació sense utilitzar l'analogia prohibida.

El tipus fixa quins han de ser els *mitjans de comissió*:

- 1) Valer-se de mecanismes instal·lats per a fer la defraudació, cosa que abasta tant els enginyats per l'autor com aprofitar els que ja hi ha instal·lats.
- 2) Alterar maliciosament les indicacions o els aparells comptadors.
- 3) Emprar "qualsevol altre mitjà clandestí", que és una clàusula genèrica.

En tot cas, el valor de la quantitat defraudada ha de ser superior a 400 euros, quantitat que cal referir al valor de **facturació**, i no al valor econòmic. Per sota d'aquesta quantitat, és aplicable la falta de l'article 623.4 del Codi penal.

L'article 256, per la seva banda, tipifica que "[e]l qui faci ús de qualsevol equip terminal de telecomunicació, sense consentiment del titular, i ocasioni a aquest un perjudici superior a 400 euros, ha de ser castigat amb la pena de multa de tres a 12 mesos".

És una tipificació que descriu conductes que, amb petits retocs, hauria tingut cabuda en l'article anterior. La conducta que es descriu no sembla que tingui prou entitat per a merèixer un precepte penal propi. L'ús abusiu d'"equips ter-

minals de telecomunicació", tant si són telèfons, fixos o mòbils, com altres sistemes d'intercomunicació (fax, correu electrònic, etc.) l'ús dels quals tingui un preu de mercat, no sembla que sigui un problema de prou entitat per a compatibilitzar-lo amb el principi d'intervenció mínima, ni fins i tot en el cas que s'hagin depassat els 400 euros de cost.

Segurament n'hi hauria prou amb accions civils, prescindint de la possible insolvència de l'autor, qüestió que també es plantejaria en la imposició de la multa, cosa que donaria pas a la responsabilitat subsidiària per impagament, que com a conseqüència de l'ús abusiu d'un telèfon aliè sembla desmesurat. Potser hauria estat més prudent situar la barrera d'intervenció del dret penal en una quantitat bastant més elevada.

2. Insolvències punibles

2.1. El problema penal de la insolvència

La insolvència del deutor constitueix històricament un dels problemes crucials del dret d'obligacions. És fàcil entendre que l'evolució de les idees sobre la manera com havia de reaccionar el sistema jurídic ha estat lenta.

No obstant això, es poden delimitar unes etapes relativament senzilles:

1) Una primera etapa, llarga i antiga, en què no es diferenciaven conseqüències civils ni penals, i en què gairebé no es deixava espai per a admetre la impossibilitat real, o l'infortuni, com a causa d'incompliment de les obligacions.

2) Una segona etapa, que comença al segle XIX, diferenciava entre l'incompliment d'obligacions a què havia de donar resposta el dret privat i aquell altre que havia de ser delictiu.

3) Una tercera etapa, finalment, la d'ara, en què es diferencia entre:

- la insolvència del deutor com a problema del dret d'obligacions,
- la insolvència del deutor concursat,
- els delictes del deutor i
- els delictes del deutor en ocasió del concurs de creditors.

2.1.1. Característiques de la regulació penal dels delictes d'insolvència

El sistema del Codi penal espanyol, que ha experimentat una modificació notable encara que indirecta a partir de l'1 de setembre del 2004 (amb l'entrada en vigor de la Llei concursal), es pot resumir, pel que fa a l'estructuració, de la manera següent:

- L'**alçament de béns** és la primera figura del grup, i la que històricament s'ha aplicat més.
- La **insolvència fraudulenta** es descriu sense acudir al Codi de comerç, encara que en realitat la vinculació a la regulació continguda en el dret concursal és inevitable. Les modalitats antigues d'insolvència (fallida, concurs i suspensió de pagaments) es resumeixen en una sola modalitat, el concurs, d'acord amb la terminologia de la Llei concursal.

- S'incriminen **insolvències especials**, com la postdelictiva i l'alçament postconcurdal.
- No es preveuen **modalitats culposes**.

Article 257 del Codi penal

"1) S'ha de castigar amb les penes de presó d'un a quatre anys i multa de dotze a vint-i-quatre mesos:

1r.) El qui s'alci amb els seus béns en perjudici dels seus creditors.

2n.) El qui, amb la mateixa finalitat, realitzi qualsevol acte de disposició patrimonial o generador d'obligacions que dilati, dificulti o impedeixi l'eficàcia d'un embargament o d'un procediment executiu o de constrenyiment, judicial, extrajudicial o administratiu, iniciat o d'iniciació previsible.

2) El que disposa aquest article és aplicable sigui quina sigui la naturalesa o l'origen de l'obligació o del deute la satisfacció o el pagament dels quals s'intenti eludir, inclosos els drets econòmics dels treballadors, i amb independència que el creditor sigui un particular o qualsevol persona jurídica, pública o privada.

3) En cas que el deute o obligació que s'intenta eludir sigui de dret públic i la creditora sigui una persona jurídica pública, la pena a imposar és d'un a sis anys i multa de dotze a vint-i-quatre mesos.

4) Les penes que preveu el present article s'han d'imposar en la meitat superior en els casos que preveuen els ordinals 1r, 4t i 5è de l'apartat primer de l'article 250.

5) Aquest delictes s'ha de perseguir fins i tot quan després de la comissió s'iniciï una execució concursal."

2.2. L'alçament de béns

L'alçament de béns és essencialment l'acció de disposició del deutor que determina la frustració de l'esperança de cobrament dipositada per un creditor en els béns, mobles o immobles o drets de contingut econòmic, que pertanyessin al deutor, als quals confiava arribar per mitjà d'un procediment executiu, que de moment –perquè la situació d'insolvència pot ser transitòria– queda condemnat al fracàs.

2.2.1. L'acció d'alçar-se

Alçar-se és una primera accepció, la desaparició física del deutor amb els seus béns, però en una interpretació que estigui més d'acord amb la funció del precepte, és també un simple acte de disposició sobre els béns propis, per a allunyar-los de l'abast dels creditors o amb menyspreu dels drets d'aquests creditors, en virtut del qual el deutor queda totalment o parcialment en estat d'insolvència.

És difícil elaborar una relació del que poden ser actes de disposició en el sentit del delictes d'alçament. S'ha de tractar d'un acte entre vius i pot ser una transmissió real o fictícia a una altra persona física o jurídica, en la creació d'un

crèdit fictici o real, però injustament preferent als altres creditors, o en la pura i simple ocultació física dels béns, cosa possible solament en relació amb béns mobles.

En realitat, l'important no és l'acte, sinó l'efecte que té, això és, que el deutor es mostri insolvent davant l'obligació de compliment de les seves obligacions, compliment del qual precisament responia amb aquells béns, que o ja no són a les seves mans o han estat executats injustament per un altre creditor, real o fals. A propòsit de l'esment a altres creditors, advertim que, en tot cas, s'ha de descartar la punibilitat de la postergació injusta d'un creditor a favor d'un altre, si aquest altre és un creditor legítim.

La concreció de l'acte típic en la frustració de l'execució, que apareix com una de les orientacions de la fórmula introduïda el 1995, vol donar satisfacció a allò que constituïa una de les crítiques més severes contra la imprecisió de la regulació anterior a 1995. El delictes d'alçament de béns s'orienta al càstig de les actuacions del deutor tendents a la frustració del judici executiu; per aquesta mateixa raó, s'entén que l'acció típica no s'hagi de situar en l'execució que ja s'ha iniciat, encara que també es pugui produir en aquest moment, sinó en la imminència de l'execució. El Codi espanyol indica que l'alçament de béns es pot cometre en el disseny de frustrar l'embargament, que no deixa de ser una mesura cautelar prèvia.

El concepte d'*imminència* és objecte de certa indefinició que acaba afectant la volguda certesa del dret. Per a fer-ho tot més difícil, la consciència de ser deutor, element subjectiu necessari, es dona per descomptada fins i tot en els casos en què coexisteix un procediment civil que ha de declarar aquest extrem, cosa que obre la porta a un altre problema: el de les qüestions prejudicials devolutives o no. Els problemes d'imprecisió, segurament, en l'alçament de béns caldrà resoldre'ls optant per un criteri objectivable, sia el de l'execució que ja s'ha iniciat, sia establint un terme temporal entre el fet i el moment del venciment de l'obligació.

2.2.2. L'alçament postconcurdal

L'anomenat **alçament postconcurdal** planteja problemes importants. En teoria, la persecució de l'alçament es declara desvinculada de l'ulterior inici d'una execució concursal. La realitat del que succeeix, però, és una altra: si un deutor s'alça amb els seus béns i els creditors es querellen per alçament alhora que el deutor (o abans, o després) presenta la sol·licitud de la declaració de concurs, la situació és confusa: o la querella per alçament és preferent i per si sola tanca o entorpeix greument el pas al procés concursal, o bé es desactiva el procés penal per l'interès prioritari de tirar endavant l'expedient concursal.

Fixem-nos també en el fet que no es pot menysprear la necessitat de preservar la justícia equitativa entre creditors, que quedaria afectada si el sistema jurídic fes prevaldre l'astúcia o la rapidesa en l'acció penal individual, o, vist d'una altra manera, el deutor també té dret a enfrontar-se amb tots els seus creditors alhora, i no en la manera i temps que ells li marquin.

Efectivament, tots aquests problemes són molt diferents entre si:

- 1) N'hi ha que són vistos des de l'òptica del creditor.
- 2) N'hi ha que són vistos de l'òptica del deutor.

El que és segur, però, és que la declaració de l'últim paràgraf de l'article 257 del Codi penal s'ha d'entendre en l'abast just que té: la persecució de l'alçament no es va a interrompre perquè el deutor es col·loca en fallida, concurs o suspensió de pagaments. El legislador de 1995 incorpora aquesta advertència precisament per trencar un costum mancat de suport legal i que és propi del sistema anterior, en virtut del qual això era precisament el que sempre succeïa. Voler derivar més conseqüències d'aquest últim paràgraf de l'article 257 és inútil i gratuït. Una altra qüestió és la que produeix la declaració de l'article 260.3 del Codi penal, d'acord amb la qual no s'ha d'interrompre el procés penal per alçament de béns, però, si paral·lelament hi ha un expedient concursal, ha de ser aquí i no en el procés penal on el creditor-querellant ha d'intentar satisfer el seu crèdit.

2.2.3. Obligacions protegides

Pel que fa a les obligacions protegides, sembla que s'ha de reconèixer que no hi ha cap raó legal per a excloure obligacions de l'àmbit de protecció penal. Si el Codi es refereix a creditors, no hi ha en principi cap fonament per a discriminar uns d'altres. El Codi civil considera fonts de les obligacions:

- 1) La llei.
- 2) Els contractes i quasicontractes.
- 3) Els actes i omissions il·lícits en què intervé culpa o negligència.
- 4) Els delictes i faltes.

L'única cosa realment important és el **contingut de l'obligació**, que sempre ha de ser el de donar una prestació econòmicament avaluable, perquè no hem de passar per alt que es tracta d'un delictes contra el patrimoni, i que el dret de crèdit té un valor econòmic integrat en el patrimoni del creditor. Cal excloure, però, les obligacions que ja reben un tractament penal separat (com les tributàries o de Seguretat Social, o l'impagament de pensions). No obstant això, les obligacions de dret públic poden tenir cabuda en l'alçament de béns, ja que hi pot haver aquest alçament en la fase de recaptació per via executiva.

2.2.4. Consumació

Pel que fa a la **consumació** del delictes, és comú sostenir que es produeix quan el deutor fa l'acte de disposició destinat a deixar-lo en insolvència real o aparent, i amb independència que aquest acte pugui ser anul·lat immediatament i que els creditors al cap i a la fi puguin cobrar. Si portem fins a l'extrem, però, aquesta manera d'entendre la consumació del delictes, hem d'acceptar que el deutor sorprès en el moment de sortir de casa seva per fer un viatge portant els diners a sobre (modalitat primitiva d'alçament) ja hauria consumat el delictes, amb la mateixa plenitud que si ja hagués arribat a un país distant en milers de quilòmetres. Per tant, per a evitar que el moment de la consumació s'anticipi en excés, cal que el que ha fet el deutor sigui en termes d'**imputació objectiva**, apte en principi per a aconseguir l'objectiu de burlar les expectatives dels creditors, sense que, per descomptat, sigui necessari que ho aconsegueixi.

2.2.5. Les qualificacions de l'alçament de béns

Aquestes qualificacions les ha introduïdes la reforma del 2010. En cas de concurrència d'aquestes circumstàncies els tribunals han d'imposar la pena en la seva meitat superior.

1) La primera qualificació (tant si recau sobre coses de primera necessitat, habitatges o altres béns de reconeguda utilitat, com si no) costa d'imaginar, ja que no sembla raonable que el legislador prevegi la possibilitat que l'alçament ocult i allunyi de l'abast dels creditors "coses de primera necessitat, habitatges [...], etc."; la qualificació –també sotmesa al principi de legalitat– depèn, però, del fet que l'acció es "realitzi sobre [...]". Es pot arribar a la conclusió que el legislador, en introduir aquesta possible qualificació d'alçament, pensa en els perjudicis específics que causa l'alçament a uns determinats creditors, que perden els diners amb què projectaven adquirir o conservar el seu habitatge o altres béns de primera necessitat. Aquesta interpretació, però, és libèrrima i excedeix la lletra de la llei, de manera que es pot augurar una viabilitat difícil.

2) La segona qualificació es funda en l'especial gravetat, atenent l'entitat del perjudici i la situació econòmica en què deixi la víctima o la seva família. Igual que hem dit a propòsit de l'estafa, es tornen a barrejar conceptes que haurien de pertànyer a la responsabilitat civil, perquè no es tracta d'un perjudici patrimonial configurat com a resultat especial del delictes, ja que això és objecte de la qualificació següent (la quantia superior a 50.000 euros), sinó que apunta a aquest efecte de ruïna o crisi econòmica greu, cosa que s'hauria de portar al capítol reparador dels perjudicis materials i morals.

3) La tercera nova qualificació remet al número 5 de l'article 250: el valor d'allò que s'ha defraudat supera els 50.000 euros. Igual que en l'estafa, però aquí amb més probabilitat (l'alçament de béns respecte de molts creditors, sense relació entre ells, és més freqüent que l'estafa a múltiples perjudicats), s'ha de decidir si la qualificació opera quan el valor dels béns alçats supera els 50.000 euros –interpretació rebutjable del tot– o si la qualificació neix quan els deutes impagats superen aquesta quantitat. En la lògica del delictes, ha de prevaler aquesta segona interpretació. Una segona qüestió és la manera de computar aquesta quantitat: sumant tots els deutes vençuts o imminents del deutor o tan sols els que tingui respecte de cada creditor concret. Si recordem que l'alçament de béns, encara que pugui ser el preludi d'un concurs, no és un delictes en què hi hagi necessàriament un subjecte passiu plural, ja que es pot cometre alçament respecte d'un sol creditor, s'ha de concloure que la qualificació apareix quan el valor dels deutes respecte d'un determinat creditor supera els 50.000 euros. La *suma* de deutes petits és contrària al sentit de la qualificació, inspirada clarament a donar transcendència al perjudici de gran entitat de què és objecte pel subjecte passiu.

2.3. Alçament postconcursal i afavoriment de creditors

En l'article 259 del Codi penal hi trobem una figura delictiva relativament nova en el nostre dret, però no fins al punt d'estimar que la conducta que descriu (privilegiar il·lícitament uns creditors en perjudici d'uns altres) sigui de fet, encara que a la pràctica pugui succeir així, atípica.

La conducta típica en aquest delictes recolza sobre tres pressuposicions:

- a) En primer lloc, que hagi estat admesa la sol·licitud de concurs.
- b) En segon lloc, que no tingui autorització judicial o dels òrgans de l'estat concursal de què es tracti per a dur a terme actes de disposició.
- c) En tercer lloc, que l'acte de disposició en qüestió no estigui legalment permès.

A partir d'aquestes condicions, l'autor d'aquest delictes porta a cap actes de disposició patrimonial o generadors d'obligacions.

L'acte de disposició patrimonial s'ha de referir a béns inclosos en el concurs, o béns que, sense haver estat en aquests capítols de l'execució concursal, hi hagin pogut ser.

Els actes de disposició no solament no han de tenir autorització sinó que, a més, han de ser il·lícits, cosa que significa que la falta d'autorització per si sola no produeix el delictes, sinó que aquest delictes depèn també de la il·licitud intrínseca de l'acte, que ha de ser contrari a allò que estableix el dret concursal.

En resum, els actes sense autorització, però que són possibles, solament presenten un defecte formal que els fa **impugnables i anul·lables**, però **no delictius**. Ens trobem davant un delictes especial els autors del qual solament poden ser els deutors que estiguin en una situació concursal declarada.

Pel que fa a la responsabilitat que pugui correspondre al creditor que resulta beneficiat en detriment dels altres, sembla que la seva conducta no constitueix insolvència punible, tant si aquesta conducta ha tingut lloc abans de la declaració de l'estat concursal com si n'ha tingut quan aquest estat ja s'ha produït.

La conducta típica incorpora com a element bàsic la falta d'autorització judicial o dels òrgans del concurs.

Quan l'òrgan judicial legitimat ha concedit el permís il·lícitament, es pot acudir, segons els casos, als delictes de prevaricació judicial, suborn o apropiació indeguda.

2.4. El delictes de concurs fraudulent

En l'article 260 del Codi penal, que descriu el delictes de concurs fraudulent, cal destacar, d'entrada, la superació d'un defecte constant en la regulació establerta en el Codi penal de 1973, i que és l'absoluta submissió d'aquest delictes al règim de llei penal en blanc.

El vigent article 260 del Codi penal estableix que "[e]l qui sigui declarat en concurs ha de ser castigat amb la pena de presó de dos a sis anys i una multa de vuit a 24 mesos, quan la situació de crisi econòmica o la insolvència sigui causada o agreujada dolosament pel deutor o la persona que actuï en nom seu".

La conducta típica es plasma en **la producció o l'agreujament dolós d'un estat d'insolvència** o de crisi econòmica. No obstant això, l'apreciació del delictes depèn que s'hagi presentat i declarat la situació de concurs.

Configuració dels actes de disposició patrimonial

Els actes de disposició patrimonial, com en l'alçament de béns propis, poden ser reals i pactats amb un tercer de bona fe –situació en què l'autor es limita a fer un negoci d'esquena a la situació concursal. No obstant això, també poden ser actes simulats, tant si es tracta d'una disposició patrimonial en sentit material com d'una contracció de suposades obligacions i, lògicament, posterior a l'admissió a tràmit de la sol·licitud de fallida, concurs o suspensió de pagaments.

La declaració del concurs és necessària per a la comissió del delictes, ja que s'ha produït per petició del deutor o a sol·licitud dels creditors.

En conseqüència, no es pot emprendre cap acció penal per aquest delictes –a diferència del que ocorre amb el delictes d'alçament de béns– si el deutor no ha estat declarat en concurs. Per tant, s'ha de reconèixer per força que hi continua havent una condició objectiva de procedibilitat. A més, és lògic que sigui així, perquè per a altres conductes ja hi ha el delictes d'alçament de béns.

En canvi, una vegada ha tingut lloc aquesta declaració, l'acció penal no ha d'esperar cap pronunciament, sinó que ha de demostrar que la situació que s'ha produït ha estat conseqüència d'una actuació dolosa del deutor.

El legislador, amb l'ús de l'adverbi *dolosament* en aquest delictes –que té l'origen en l'antiga distinció entre fallides fraudulentas, culpables i fortuïtes–, solament hi ha volgut incloure el concurs fraudulent, que és el que es dona perquè el deutor ho ha volgut així.

El concurs fraudulent, a diferència del delictes d'alçament de béns, constitueix un **tipus de resultat**, com demostra l'article 260.2 del Codi penal, que indica la quantia del perjudici inferit als creditors –a més del seu nombre i condició econòmica– com a criteri per a graduar la pena.

Finalment, el Codi penal de 1995 posa fi a la impossibilitat de perseguir els delictes singularitzables relacionats amb el delictes d'insolvència fraudulent. De totes maneres, cal matisar l'abast de la declaració de l'article 260.3 del nou Codi penal:

- En primer lloc, el precepte anul·la un **obstacle** que provocaven la regulació anterior i la força d'atracció de la fallida, ja que en aquesta modalitat, i amb vista a la qualificació de fallida fraudulent, quedaven absorbits tots els fets tipificables de manera individualitzada. Ara s'elimina aquest obstacle de procedibilitat i aquests delictes ja es poden perseguir.
- En segon lloc, la **possibilitat de persecució** abasta els delictes que tenen una relació medial o material amb la creació o l'augment de la insolvència (falsedats, alçaments, apropiacions indegudes). No obstant això, no s'ha d'estendre a altres delictes que hagi pogut cometre el deutor, la persecució del qual no s'ha de barrejar en cap moment amb la insolvència fraudulent.
- En tercer lloc, la possibilitat de perseguir aquests fets no significa que hagin de donar lloc necessàriament a una condemna. No s'ha de descartar, per tant, la concurrència de **concurso de normes** que es resolgui amb els criteris ordinaris.

Exemple

Un furt o una estafa que hagi comès el deutor no són delictes comesos per a provocar o ocultar una insolvència, ja que, en el pitjor dels casos, es tracta d'incorporacions materials al patrimoni del deutor.

- En quart lloc, és lògic que la responsabilitat civil, tenint en compte el que hem dit, es funda en **la massa del concurs**, cosa que no significa que l'acció civil no s'hagi d'exercir juntament amb la penal ja que, si no es feia així, seria impossible determinar l'import que esmenta la llei i que, al seu torn, s'ha d'incorporar a la massa.
- En cinquè lloc, l'**esment al deutor** o persona que hagi actuat en nom seu és totalment supèrflua, ja que es repeteix parcialment una cosa que ja regula l'article 31 del Codi penal.

L'article 260.4 del Codi penal fa una declaració que no és conseqüència del text anterior, sinó la pressuposició de tot el sistema creat pel Codi de 1995: la tipificació del delictes d'insolvència fraudulenta, i també la persecució dels altres delictes que hi estan relacionats, és totalment independent de la qualificació civil del concurs.

2.5. La presentació de dades falses en un procediment concursal

L'article 261 del Codi penal castiga la presentació de **dades falses** relatives a l'estat comptable en un procediment concursal. Cal distingir entre la realització d'una comptabilitat falsejada, perquè les partides de l'actiu i del passiu no són certes, i dos altres casos:

- La creació d'una **comptabilitat falsa** per part del deutor, que no és per si mateixa una falsedat en document mercantil d'acord amb els articles 390 i 392 del Codi penal. Per tant, si no hi hagués aquest article, la conducta de què parteix el precepte seria atípica pel que fa a falsedat.
- D'altra banda, la **presentació de la comptabilitat en l'expedient concursal**, que tindria dificultats per a ser inclosa en el concepte general de presentació en judici a què al·ludeixen els articles 393 i 461.2 del Codi penal, a causa de la condició molt dubtosa de judici que té el procediment concursal.

Els procediments i els expedients concursals disposen d'un temps obligat per a la presentació de les dades comptables. Així ho recull el mateix tipus quan adverteix que es tracta de dades comptables falsejades per a aconseguir de manera indeguda la declaració del concurs.

Per al tipus és independent qui hagi estat concretament el creador de la comptabilitat enganyosa. Aquesta fal·làcia no s'ha de vincular a la conducta que descriu l'article 261 del Codi penal, sinó que té la seva interpretació pròpia com a plasmació de dades que, conscientment, no recullen la veritat.

La comissió del delictes, pel que fa a l'autoria, correspon a la persona que vol aconseguir la declaració de concurs.

Aquest delictes és de mera activitat, i la comissió s'acaba amb la presentació de les dades falses feta amb el propòsit d'aconseguir aquesta declaració de concurs. No obstant això, no cal que aquesta declaració es produeixi efectivament.

Finalment, la presentació de comptabilitat falsa no s'ha de considerar automàticament absorbida pel delictes bàsic d'insolvència fraudulenta, el qual es pot cometre sense necessitat de falsificar la comptabilitat. Si la falsedat comptable és la manera d'ocultar el caràcter fraudulent de la insolvència, caldrà estimar el concurs ideal de delictes.

3. L'exempció de responsabilitat criminal en els delictes patrimonials

Malgrat que la disposició comuna de l'article 268 del Codi penal no és aplicable solament a les defraudacions i a les insolvències punibles, sinó també a altres delictes de caràcter més estrictament patrimonial –com ara el robatori amb força en les coses o el furt–, no podem acabar una anàlisi breu d'aquests delictes sense esmentar aquest precepte.

L'esmentat article 268 eximeix de responsabilitat criminal –però no de responsabilitat civil– determinats parents pels delictes que es causin entre si quan no hi concorri violència ni intimidació. L'article 268.2 del Codi penal adverteix, no obstant això, i com és lògic, que aquesta excusa absolutòria no és aplicable als estranys que participin en el delicte.

Concretament, l'excusa afecta els cònjuges que no estiguin separats legalment o de fet, o en procés judicial de separació, divorci o nul·litat, els ascendents, els descendents i els germans per naturalesa o adopció, i els afins en primer grau si viuen plegats.

4. La rellevància penal dels actes preparatoris punibles en els delictes patrimonials

El règim d'incriminació tancada dels actes preparatoris establert en els articles 17.3 i 18.2 del Codi penal obliga el legislador a pronunciar-se expressament en els supòsits en què es vulguin avançar les barreres de protecció penal en determinats delictes fins a la preparació. L'article 269 del Codi penal es dirigeix al compliment d'aquesta finalitat.

Per raó de l'article 269 del Codi penal, s'estableix una pena inferior en un grau o en dos graus de la del delictes consumat quan es produeix conspiració, proposició o provocació per a cometre els delictes d'estafa o apropiació indeguda –a més dels de robatori o extorsió.

Resum

En aquest mòdul didàctic, hem estudiat essencialment els delictes contra el patrimoni produïts per mitjà d'engany:

1) Dins del grup de les **defraudacions**, en què l'engany és l'element configuratiu tradicional, destaca el delicte d'estafa.

El concepte penal d'estafa, establert en l'article 248 del Codi penal, es compon d'aquests quatre elements: engany suficient, error, acte de disposició patrimonial i perjudici econòmic, lligats entre ells per la relació de causalitat.

Juntament amb l'estafa bàsica, que es diferencia de la falta corresponent en el fet que la quantia del perjudici irrogat no ha de sobrepassar els 400 euros, l'article 250 del Codi penal estableix una sèrie d'estafes agreujades per motius com ara el valor econòmic o vital de l'objecte lliurat, i la insidiositat especial del mitjà utilitzat per a l'engany.

a) A més d'aquestes formes, el Codi penal incrimina **formes específiques d'estafa** en què els elements no estan configurats de la mateixa manera que en el concepte general d'estafa. És el que ocorre en els casos següents:

- L'estafa informàtica.
- La tinença, fabricació, etc., de programes d'ordinador destinats a la comissió d'estafes.
- L'alienació, el gravamen o l'arrendament d'un bé moble o immoble sense tenir-ne la facultat de disposició.
- L'estafa per ocultació de gravamen i la doble venda.
- L'atorgament de contracte simulat en perjudici d'un altre.

b) La segona de les formes essencials de la defraudació està constituïda per l'**apropiació indeguda**, caracteritzada per l'apropiació d'alguns objectes que tingui el subjecte actiu per raó d'algun títol jurídic que produeixi l'obligació de lliurar-los o retornar-los.

A més de la forma tradicional d'apropiació, el Codi incorpora les apropiacions específiques de coses perdudes o de propietari desconegut (article 253 del Codi penal), i l'apropiació de coses rebudes indegudament per error del transmissor (article 254 del Codi penal).

c) En el tercer grup de defraudacions, les **defraudacions de fluid elèctric i altres maneres de defraudació anàlogues**, el Codi penal preveu, a més de la defraudació en telecomunicacions operada per una de les maneres previstes en l'article 255, l'ús d'un equip terminal de telecomunicació sense el consentiment del titular (article 256 del Codi penal).

2) El segon dels grans grups de supòsits il·lícits analitzats en aquest mòdul està integrat per les anomenades *insolvències punibles*, que van ser objecte d'una modificació profunda en el Codi penal de 1995.

El **delicte d'alçament de béns**, que, com en el Codi penal anterior, és independent de la declaració prèvia d'una situació concursal, conserva l'autonomia malgrat la iniciació posterior de l'execució concursal. Juntament amb l'alçament de béns, que podem considerar bàsic, el Codi penal també incrimina alguns supòsits específics d'alçament en obligacions derivades de la comissió anterior d'un delicte (article 258 del Codi penal), o l'alçament post-concursal i l'afavoriment de creditors (article 259 del Codi penal).

Enfront de l'alçament, el Codi penal incrimina la **provocació dolosa d'una situació de crisi econòmica o insolvència** després de la declaració d'una situació concursal.

Exercicis d'autoavaluació

1. Quins són els elements del concepte general d'estafa?

- a) Intimidació, engany, violència i error.
- b) Engany, error, violència i acte de disposició patrimonial.
- c) Engany, error, acte de disposició patrimonial i perjudici econòmic.

2. El tipus subjectiu d'estafa...

- a) solament requereix el coneixement i la volició dels elements de tipus objectiu.
- b) requereix, a més del dol, l'ànim de lucre.
- c) no requereix ànim de lucre, ja que hi pot haver una comissió imprudent.

3. En l'estafa informàtica...

- a) no es poden aplicar les modalitats d'estafa agreujades de l'article 250 del Codi penal.
- b) solament es poden aplicar les modalitats previstes en els números 1 i 3 de l'article 250 del Codi penal.
- c) es poden aplicar, en abstracte, tots els agreujaments inclosos en aquest precepte.

4. La conducta que, a més d'integrar una falsedat documental típica (art. 390 del Codi penal), compleix els elements de l'estafa agreujada de la quarta circumstància de l'article 250.1 del Codi penal s'ha de qualificar com a...

- a) concurs de delictes entre estafa bàsica (art. 248 del Codi penal) i falsedat documental (art. 392 del Codi penal).
- b) estafa agreujada de la quarta circumstància de l'article 250.1 del Codi penal, que consumeix el desvalor propi de la falsedat.
- c) concurs de delictes entre estafa agreujada de la quarta circumstància de l'article 250.1 del Codi penal i falsedat documental (art. 392 del Codi penal).

5. Les estafes específiques previstes en l'article 251 del Codi penal...

- a) constitueixen supòsits especials que compleixen tots els requisits tradicionalment integradors del concepte general d'estafa.
- b) són solament aquelles en què es produeix l'atorgament de contracte simulat en perjudici d'un tercer.
- c) són totes les estafes específiques que s'escapen de la configuració dogmàtica del concepte d'estafa.

6. El tipus de l'apropiació indeguda (art. 252 del Codi penal)...

- a) incrimina les conductes d'apropiació definitiva que impliquen l'incompliment de les obligacions de lliurar o retornar.
- b) incrimina les conductes d'apropiació eventual del bé custodiat.
- c) incrimina solament els supòsits d'administració deslleial del bé custodiat.

7. En el delictes d'alçament de béns...

- a) la penalitat s'estableix segons si el subjecte passiu és comerciant o no.
- b) el tipus no estableix una penalitat diferent, sinó que solament exigeix la condició de deutor del subjecte actiu.
- c) el tipus estableix una penalitat diferent segons si el subjecte actiu és deutor o no.

8. L'alçament que preveu l'article 258 del Codi penal i que tutela obligacions *ex delicto*...

- a) constitueix un supòsit d'alçament en què el subjecte passiu pot ser que no sigui deutor.
- b) constitueix un supòsit d'alçament en què solament és possible la insolvència total.
- c) constitueix un supòsit d'alçament caracteritzat per l'origen de l'obligació del deutor.

9. El delictes de concurs fraudulent (art. 260 del Codi penal) es diferencia essencialment de l'alçament de béns pel fet que...

- a) constitueix un delictes en què prèviament el deutor s'ha hagut de declarar en estat de concurs, malgrat que no vincula la qualificació civil del jutge penal.
- b) solament és aplicable a les insolvències parcials.

c) es pot cometre imprudentment.

Solucionari

Exercicis d'autoavaluació

1. c

2. b

3. c

4. b

5. c

6. a

7. b

8. c

9. a

Glossari

ADPCP *m* Anuari de dret penal i ciències penals.

CC *m* Codi civil.

encavalcament de lletres *m* Gir successiu de lletres de favor per a cobrir venciments successius.

ex delicto *loc* Provenient o derivat del delicte.

insolvència *f* Situació en què es troba el qui no disposa ni de l'actiu ni del patrimoni per a afrontar les seves obligacions.

lletra de canvi buida (no comercial) *f* Lletra de canvi a la qual falta la signatura de l'acceptant.

lletra de canvi en blanc *f* Lletra de canvi que, malgrat tenir la signatura del lliurat o acceptant, no conté tots o alguns dels altres elements que, en virtut de la llei, ha d'incorporar.

lletra de complaença *f* Vegeu **lletra de favor**.

lletra de favor *f* Lletra en què l'acceptant no ha rebut cap provisió de fons del lliurador, i que accepta per beneficiar-lo, ja que aquest podrà aconseguir un crèdit en portar-la al descompte.

sin. **lletra de complaença**

lletres de conclusió *f pl* Gir de lletres de favor en què hi ha una connivència per a defraudar.

LPHE *f* Llei de 25 de juny de 1985 del patrimoni històric espanyol.

negoci canviari fictici *m* Concepte que engloba una multiplicitat de supòsits caracteritzats pel descompte de lletres de canvi que no responen a operacions comercials reals.

RD *m* Reial decret.

res delicta *loc* Cosa abandonada.

RJ *m* Repertori de jurisprudència Aranzadi.

STS *f* Sentència o sentències del Tribunal Suprem.

xec en descobert *m* Xec emès sense disposar de capital per a fer-lo efectiu en el dipòsit bancari corresponent.

Bibliografia

Bibliografia bàsica

Corcoy Bidasolo, M.; Mir Puig, S. (2011). *Comentarios al código penal*. València: Tirant lo Blanch.

Martínez-Buján Pérez, C. (2011). *Derecho penal económico y de la empresa. Parte especial* (3a. ed.). València: Tirant lo Blanch.

Martínez-Buján Pérez, C. (2011). *Derecho penal económico y de la empresa. Parte general* (3a. ed.). València: Tirant lo Blanch.

Muñoz Conde, F. (2010). *Derecho penal. Parte especial* (18a. ed.). València: Tirant lo Blanch.

Muñoz Conde, F. (2010). *Derecho penal. Parte general* (8a. ed.). València: Tirant lo Blanch.

Quintero Olivares, G.; Morales Prats, F.; Tamarit Sumalla, J. M.; García Albero, R. (2011). *Comentarios a la parte especial del Derecho penal* (6a. ed.). Cizur Menor (Navarra): Thomson-Aranzadi.

Tiedemann, K. (2010). *Manual de Derecho penal económico. Parte general y especial*. València: Tirant lo Blanch.

Vives Antón, T. S.; Orts Berenguer, E.; Carbonell Mateu, J. C.; González Cussac, J. L.; Martínez-Buján Pérez, C. (2010). *Derecho penal. Parte especial* (3a. ed.). València: Tirant lo Blanch.

Bibliografia complementària

Antón Oneca, J. (1957). "Las estafas y otros engaños". *NEJ* (núm. IX).

Bajo Fernández, M. (2001). "Administración desleal y apropiación indebida". *La Ley* (núm. 5229).

Beltrán Ballester, E. (1979). *El hurto de hallazgo*. València: Universidad de Valencia.

Cerezo, M. J. (1966). "La estafa procesal". *ADPCP*.

Corcoy Bidasolo, M. L.; Joshi Jubert, U. (1988). "Delitos contra el patrimonio cometidos por medios informáticos". *RJC* (núm. 3).

Cugat Mauri, M. (2004, 14 de gener). "El impacto de la nueva ley concursal en el delito de quiebra". *La Ley* (núm. 5932).

Fernández Teruelo, J. G. (2000). "La nueva interpretación jurisprudencial del delito de apropiación indebida. Análisis crítico". *La Ley* (núm. 5177).

Ferrer Sama, A. (1950). "Apropiación indebida". *NEJ*.

Ferrer Sama, A. (1996). "Estafa procesal". *ADPCP*.

Gómez Benítez, J. M. (1997). "El delito de administración desleal: criterios diferenciadores con la apropiación indebida". *La Ley* (núm. 4237).

González Cussac, J. L. (1995). "Apropiación y percepción de cantidades anticipadas en la construcción y venta de viviendas". *RGD*.

Gutiérrez Francés, M. L. (1991). *Fraude informático y estafa*. Madrid: Ministerio de Justicia.

Manjón Cabeza-Olmeda, A. (1988). "Cuentas corrientes indistintas y apropiación indebida". *RFDUC* (núm. 74).

Manjón Cabeza-Olmeda, A. (1988). *Una nueva concepción de la apropiación indebida*. Madrid.

Martínez-Buján Pérez, C. (1985). "Apropiación de la cuota obrera de la Seguridad Social y apropiación de las cantidades retenidas en el IRPF". *EPC* (núm. IX).

Martínez-Buján Pérez, C. (1994). "El delito societario de administración fraudulenta (entre el delito patrimonial de la «infidelidad» y el delito societario del «abuso de facultades jurídico-sociales»)". *EPC*.

Martínez-Buján Pérez, C. (2002). *Derecho penal económico*. València: Tirant lo Blanch.

Mata Barranco, N. de la (1994). "Perjuicio patrimonial sin menoscabo económico (disminución monetariamente evaluable) en el delito de estafa". *Poder Judicial* (núm. 34).

Morales Prats, F. (1999). "Dos cuestiones sobre delitos societarios: la frontera entre apropiación indebida y administración fraudulenta de sociedades y el ámbito incriminador de los artículos 291 y 292 CP". *Revista Aranzadi de Derecho y Proceso Penal* (núm. 2).

Morillas Cueva, L. (1979). "El no reintegro de cantidades anticipadas para la construcción de viviendas como modalidad de apropiación indebida". *ADPCP*.

Muñoz Conde, F. (1971). *El delito de alzamiento de bienes*. Barcelona: Bosch.

Muñoz Conde, F. (1977). "Autonomía del delito de alzamiento de bienes y su relación con otros delitos afines". *CPC* (pàg. 87).

Muñoz Conde, F. (1977). "La responsabilidad penal de los órganos de las personas jurídicas en el ámbito de las insolvencias punibles". *CPC* (pàg. 151).

Muñoz Conde, F. (1983). "La reforma de los delitos contra el patrimonio". *Documentación Jurídica* (pàg. 667). Monogràfic.

Muñoz Conde, F. (1989). "Aspectos jurídico-penales de la no devolución de las cantidades entregadas a cuenta para la construcción de viviendas". A: *Homenaje a Rodríguez Devesa*. Madrid: UNED.

Muñoz Conde, F. (1989). "La protección de los derechos de crédito en los delitos de insolvencia". *PJ* (núm. especial, núm. IX, pàg. 203).

Muñoz Conde, F. (1995). "Falsedad y estafa mediante abuso de crédito e instrumentos crediticios". *Cuadernos de Derecho Judicial (Falsedad y Defraudaciones)*.

Nieto Martín, A. (2000). *El delito de quiebra*. València: Tirant lo Blanch.

Peña Oliete, M. de la (2010). "La estafa procesal". A: *La reforma penal de 2010: análisis y comentarios*. Cizur Menor (Navarra): Thomson Reuters.

Pérez Cepeda, A. I. (1997). *La responsabilidad de los administradores de sociedades: criterios de atribución*. Barcelona: CEDECS.

Pérez Manzano, M. (1995). "Acerca de la imputación objetiva en la estafa". A: *Hacia un Derecho penal económico europeo*. Madrid.

Quintero Olivares, G. (1972). "Algunas consideraciones críticas sobre los delitos contra la libertad y la seguridad del trabajador en la reforma del Código Penal de 15 de noviembre de 1971". *RJC* (núm. II).

Quintero Olivares, G. (1973). *El alzamiento de bienes*. Barcelona: Bosch.

Quintero Olivares, G. (1979). "La política penal para la propiedad y el orden económico ante el futuro Código Penal español". *Estudios Penales y Criminológicos* (núm. III).

Quintero Olivares, G. (1999). "El principio de intervención mínima y algunos delitos patrimoniales y económicos". A: *Libro homenaje a José Manuel Valle Muñiz*. Pamplona.

Quintero Olivares, G. (1999). "La problemática presencia del derecho penal en los problemas concursales". *Revista de Derecho Penal de la UNED* (núm. 1). Madrid: UNED.

Quintero Olivares, G. (1999). "Límites problemáticos: apropiación indebida, administración fraudulenta y falsedad documental". *Revista Aranzadi de Derecho y Proceso Penal* (núm. 1).

Quintero Olivares, G. (2000). "Mitos y racionalidad en el delito de estafa (apuntes sobre el significado práctico de la antijuricidad)". *Revista de Derecho y Proceso Penal* (núm. 3). Cizur Menor (Navarra): Aranzadi.

Quintero Olivares, G. (2002). "Las insolvencias punibles en el derecho penal español". *Derecho Penal Económico*. Sant Sebastià: CENDOJ / Publicaciones del CGPJ.

Quintero Olivares, G. i altres (2011). *Comentarios al nuevo Código penal* (6a. ed.). Cizur Menor (Navarra): Thomson-Aranzadi.

Rodríguez Mourullo, G. (dir.) **i altres** (1997). *Comentarios al Código penal*. Madrid: Civitas.

Rodríguez Ramos, L. (1977). "Apropiación de la totalidad del tesoro oculto". *CPC*.

Rodríguez Ramos, L. (1982). "Aspectos penales de los apoderamientos de dinero indevido y abonado por error". *CPC* (núm. 18).

Romeo Casabona, C. M. (1987). "La utilización abusiva de tarjetas de crédito" *Actualidad Penal*.

Rosal Blasco, B. del (1994). "Las insolvencias punibles, a través del análisis del delito de alzamiento de bienes, en el Código penal", *ADPCP* (pàg. 5).

Sainz-Pardo Casanova, J. A. (1978). "El delito de apropiación indebida". Barcelona: Bosch.

Suárez-Mira Rodríguez, C. (2004). *Manual de Derecho penal* (2a. ed.). Madrid: Civitas.

Valle Muñoz, J. M. (1986). "Tipicidad y atipicidad de las conductas omisivas en el delito de estafa". *ADPCP*.

Valle Muñoz, J. M. (1987). *El delito de estafa: delimitación jurídicopenal con el fraude civil*. Barcelona: Bosch.

Valle Muñoz, J. M. (1988). "Sobre algunas circunstancias que agravan la responsabilidad criminal en el delito de estafa". *RJC*.

Valle Muñoz, J. M. (1999). *Comentarios al nuevo Código Penal* (2a. ed.). G. Quintero Olivares (dir.) i altres. Capítol VI del títol XIII. Cizur Menor (Navarra): Aranzadi.

Villacampa Estiarte, C. (1996). "Sobre la tipificación de las falsedades documentales en el Código Penal de 1995". *Actualidad Penal* (núm. 4).

Vives Antón, T. S.; Boix Reig, V.; Orts Berenguer, E. i altres (1996). *Comentarios al Código penal de 1995*. València: Tirant lo Blanch.

Vives Antón, T. S. i altres (2004). *Derecho penal. Parte especial* (1a. ed.). València: Tirant lo Blanch.

Zugaldía Espinar, J. M. (1986). "Hurto y apropiación indebida, criterios de demarcación". *CPC*.

